

मराठीचा विकास : महाराष्ट्राचा विकास

राज्य मराठी विकास संस्था
(महाराष्ट्रशासन पुरस्कृत)
एल्फिन्स्टन तांत्रिक विद्यालय,
३, महापालिका मार्ग,
धोबीतलीव, मुंबई - ४००००१
रजि नं. एक १६०९४ (मुंबई)

दूरध्वनी : २२६५३९६६ / फॅक्स : २२६३१३२५
Email rmvs_mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकाराची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुर्मिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांधो १०१२/ प्र. क्र./ २०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे.

ह्या प्रकल्पांतर्गत उपलब्ध होणारे ग्रंथ व नियतकालिके प्रतिमुद्राधिकार अधिनियमाची मुदत उलटलेले असल्याने सार्वजनिक स्वरूपात उपलब्ध आहेत. ही सामग्री विविध ग्रंथालयांनी जतन करून ठेवल्यामुळेच आज आपल्याला उपलब्ध होत आहे.

सदर पुस्तके अथवा नियतकालिके जशी उपलब्ध होत जातील तसे त्यांचे संगणकीकरण करून जनतेला ती उपलब्ध करून देण्यात येतील. ह्या ग्रंथांच्या / नियतकालिकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना आपण खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

०१. सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती ह्या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.
०२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रक्कम आकारता येणार नाही.
०३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्थेची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.
०४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी ह्या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटीचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून ह्या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कृत्यांची आहे. त्यांपैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. ह्यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर असणार नाही.

॥ श्री ॥

काव्येतिहास-संग्रह.

भुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य महौजसां
जलधिरसना मेदिन्यासीदसावकुतोभया
स्मृतिमपि न ते यान्ति क्षमापा विना यदनुग्रहम्
प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥

राजतरंगिणी.

पुस्तक ५, जानेवारी, सन १८८२. अंक १

हे मासिक पुस्तक

पुणे, पेंढ शनवार, येथे

श्री शिवाजी ' छापखान्यांत छापिले.

किंमत ८ आणे.

विनंति.

मागील सालांबद्दल ज्यांकडे संग्रहाची बाकी उतरत असेल त्यांनी रूपा करून ती चुकती करावी म्हणजे संग्रहाचे कामास हरकत येणार नाही. सुज्ञांस फार सुचविणे नलगे.

का० सं० व्यवस्थापक.

विषयक्रम.

बखरी.

थोरले शाहू महाराज यांचे चरित्र	१-८
थोरले राजाराम यांचे चरित्र.....	६५-७२

मराठी कविता.

उत्तमचिद्धनरुत भगवद्गीता	६७-७४
दानपंडितरुत नौकाचरित्र-उपदेशमाला-वामनी प्रक-	
र्णाचे शुद्धिपत्र.	२०७-२१४

संस्कृतकाव्ये.

कंपनीप्रतापमंडनम्	१३-२६
मदालसा चंपू याचे मुखपत्र	

मल्हार रामरावकृत दुसरे शिवाजी ऊर्फ शाहू महाराज छत्रपाति यांचे चरित्र.

हे चरित्र सातारकर महाराजांचे चिटणीस मल्हार रामराव यांनी दुसरे शाहू-राजे यांचे आज्ञेवरून लिहिले. मल्हार रामराव व त्यांचे पूर्वज हे मोठे हुद्देदार असून महाराजांच्या अति निकट वागणारे असल्यामुळे सर्व कागदपत्र त्यांच्या ताब्यांत होते व त्यांस परंपरागत आंतील बारीक बारीक माहितीही इतरांपेक्षा विशेष होती. ह्या सर्वांच्या आधारे त्यांनी शककर्ते शिवाजी महाराज यांजपासून तो दुसरे शाहू यांच्या अखेरीपर्यंत हा चरित्ररूपी इतिहास लिहून ठेविला. त्यांतील हें थोरले शाहू महाराजांचे चरित्र होय. चिटणिसांच्या घराण्याची हकीगत आली-कडे निघून लागलेल्या “कायस्थ प्रभूंच्या इतिहासाची साधने” या नांवाच्या मासिक पुस्तकांत बरीच दिली आहे. तेव्हां येथें तिजवडल विशेष लिहिणें नको. पुढें मागे तिजपेक्षां कांहीं ज्यास्त माहिती मिळाल्यास ती मात्र दाखल करूं म्हणजे शालें.

ह्या चरित्राच्या आम्हांजवळ एकंदर तीन प्रती आहेत. एक तर चिटणीस यांजकडील आहे. हिचें वर्णन इतरत्र देणार आहों. दुसरी प्रत कोल्हापुराहून रा० रा० त्रिष्णु धोंडदेव खोरमाडकर यांनी पाठविली. ही राजाज्ञा यांचे प्रतीवरून लिहून घेतलेली आहे असे तिच्या शेवटी लिहिले आहे यावरून समजतें. हिला ‘कोल्हापुर प्रत’ असे पुढें म्हणूं. ही खर्ची कागदावर सुवाच्य अक्षरानें आहे. हिचे उभे बंद पाठपोट १३ आहेत.

ही आपाशी बहुत नेकीन

१७/४ तं.

व बेगमनी आ-

तेव्हां आमचे बेटेचें जहाले. त्यास यांस आपले म्हणवून

पाठववावें. आणि यांणी पादशाहाचे ऐसे म्हणवून आपले

स्त राखावा. पादशाईत रुजू रहावें. यांविशीं तिकडे जाऊन

व फौज साधून कसे चालतात हे खातर जमा होय, नेहमी

तोश्री वगैरे कविले मदनमिग आम्हांपाशीं ठेवावे, आणि

१.” ऐसे ठरविलें. आणि शाहूमहाराज यांस नेऊन

जाऊन आपले राज्याचा बंदोबस्त करून बखेडे करणें

करावा. पादशाई लक्षांत वागवून पादशाई मुलकाम उ

हा याप्रमाणें निखालस वागतां अशी खातर जमा जाली म्हणजे जाऊन

याल बंदोबस्त जाला, आणि आम्ही तख्तीनशीन जालों, झणजे तुमचे कविले

अवून देऊं; व तुम्हांस सरदेशमुखीचें वतन सहा सुभ्यांत चालतें याचे फौजान

व चौयाई सहासुभ्यांचा अंमल चालत आहे त्याचे फौजान व वतन घाट

बालाघाट घाटावरील महाल बिजापूर तैलताबोदेचे पादशाहीतील महाल

भीमा गंगी यांचे हद्दीचे निमेचे तहानी चालवेत. दरोबस्त फौजान करून

पादशाई अंमलाची ठाणी, किल्ले, कोटसुद्धां दरोबस्त तुम्हांस बक्षीस

न करून देऊं. तूर्त सुभ्यांस वगैरे पत्रें ‘यांचे राज्य, हे बंदोबस्त कर-

**श्री.
मल्हार रामराव कृत थोरले शाहू
महाराज यांचे चरित्र.**

श्रीमंत महाराज राजश्री शाहू छत्रपति यांचे चरित्र. शिवाजी महाराज यांनी "पुन्हा शिव नामे करून [राजा] जन्म घेऊन उत्तर-दिग्विजय करणे राहिला तो होईल," ऐसी समाप्त समयी आज्ञा केली. त्या अन्वये जन्म नाला. शके १६०२ रौद्रनाम संवत्सरे मार्गशीर्ष शुद्ध १०. या नंतर बालचरित्र जहाले. पुढे प्रसंगे करून औरंगजेब याजपाशी जाणे घडले, तेथून पुन्हा नष्टचर्च दिवस गेलियावरि राण्यावरि येणे घडले, त्यांतील चरित्र जहाले ते लिहिले. सर्व रानचिन्हें लक्षणे करून युक्त. आजानुबाहु. रूपे करून परम सुंदर. ऐसे होऊन वर्ये करून आठ वर्षांचे जहाले. त्यांत सर्व शास्त्र विद्या व घोडों फेंकणे ऐसे गुणसंपन्न जाले. संभाजी महाराज औरंगजेब यांणी नेऊन विजैरप्रसंग गुजरला. राजाराम साहेब चंदीस निघोन गेले. ते समयी शिवाजी राजे व त्यांची मातुश्री येसूबाई साहेब व आणखी कैबिले मदनसिंगे सर्व रायगडावरि संभाजी राजे यांचा ईलाखा राहिला. तेथे जुल्फकारखान व हबशीचा वेढा बसोन नऊ माहिने किह

१. समाप्त सप्तमी-उपासि-समयी-वैभ. किंवा अति कडक, प्राणांताचा. संभा-
शके १६१० (इ० स० १६९

पावावे म्हणून जोत्याज. ठेऊन कांही शागादपत्रा.
योगदेव राजाज्ञा मातुशीपाशी ठेऊन सबनीस व कृष्णाजी
कोंकणस्थ व नाशिक कर गदाधर भट बराबर घेतले. व
तिकडील हिंदुस्थानी ब्राम्हण फनोजी बहुत चतुर ठेविले होते,
करणार [होते,] ते बराबर पेतले. आणि पादशाई निरोप घेऊन के.
मातुश्री व कबिले मदनसिंग यांचे हवाली करून घेतला. त्रिखवाई
र घेतली. एव... राणी तेथे असतां वारली होती.
उमयी बहुत खातरजमा केली. "तुमचे राज्य तुम्ही साधवे.
हाशी वांकडे चालूं नये. सनदा वगैरे देतील ते ध्यावे. तुम्ही पादशाहाचे
आहां. आग्रह कोणताही न धरावा." म्हणून आपले पूजेत पजे
ते दिले. "याची भक्ती पूजा निष्ठेने राखावी. तुमचा हिंदु धर्म." [सवब] या
पूजेस सैयद शाहामिया म्हणून हवाली केले. "मजला यांची प्रसन्नता
आहे. तुम्ही भक्ति करून सैयदापासून फौत्या करावी व इमाम साहेबांच्या
फात्या नैवद्य चिराग दरगा मकान करून फकीर फुकरा मोहरम उत्साह

३५. चंदावर=तंजावर.

३६. हा वजीर जुल्फकारखान होय.
आच्याच शिफारसीवरून शाहूस या वेळीं
मुक्त केले. "बेगम व वजीर याणीं
राजां जे... त्यादि

वाच्या फत्या" चि० प्र०

"भक्ती करून सदा पाठवत फत्या गा
रवी व इनाम साहेबाच्या" इ० प्र०.

फात्या=नैवेद्यापण, नैवेद्यापण करावयां
जेव्हा चणावयाचे शब्द. चिराग=दीप. द

लढविला. ते समयी खान याणी व बेगमेने तह करून इमान प्रमाण देऊन उतरोन पादशहापाशीं घेऊन गेले. शके १६११ शुक्लनाम संवत्सरे सन तिसरे व अलफ. ते समयी महाराजांबरोबर गेले [ते] लोक. मोरोपंत सबनीस, जोत्याजी केसरकर व छद्देव योगदेव राजाज्ञा कारभारी व कारकून लोक, शागीर्द पेशा, सेवेचे लोक, कारखानदार असे हजार पांचशे बराबर गेले. पादशहापाशीं गेलियावीर वरकड यांचे बडील आज पर्यंत जाले ते चोर, [त्याणीं] पाळेगिरी केली. पादशाईत बदलून राज्य निराळे केले. आम्हांस रुजू जाहाले नाहीत. हे जाले. आमचे बेगमेने पुत्र म्हणविले ते नातू नहाले. यांचे नांव शाहू असे म्हणावे. असे शाहू राजे म्हणों लागले. भांगानगर व बिजापुराची पादशाई घेऊन पादशहाने नजर बंद केले. त्याचे बंदोबस्त खर्च चालणे वगैरे देऊन बहुत तरू, त्यांस पाहिजे [तो] पदार्थ खर्चवेंच वगैरे देऊन व त्यांचे लोक सुद्धा करून दिव्हे. त्या समयी भांगानगरचे तानाशा पादशहा याणीं एक समयी औरंगजेब यांचे नगराची याणीं मध्यरात्र समयी सनईत तान केली [ती ऐकिली.] ती बहुत चांगली शाली. त्यानवर खूष होऊन लाख रुपये बक्षीस द्यावे बोलिले. हे वर्तमान बातमीदार चौकीचे होते त्याणीं पादशहास कळविले. यावरून औरंगजेब याणीं लाख रुपये पाठवून दिव्हे. ते सनईदार बोलावून त्याणीं इनाम बक्षीस दिव्हे. याप्रमाणे इतमाम राखिले होते. त्या अन्वये यांचाही ल्वाजमा लोक व खर्च होता

घोळे

बस्राव्या

शेवटी "यादशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशी [शं]

पुस्तक [त] मया" हा श्लोक लिहिला आहे. हिच्या व चिटणीस यांच्या कडील पुस्तकाच्या पाठांत जागोजाग फरक दृष्टीस पडतात, परंतु अर्थांत अंतर काचितच असतें. तेव्हां जेथे नेथे अर्थांत फरक दृष्टीस पडेल तेथे तेथे तो दर्शवूं म्हणजे पुरे. तिसरी प्रत 'इंदुरची'. ही प्रत रावबहादूर नी० ज० कीर्तने यांनीं पाठविली. ती कोल्हापुर येथून इंदुरकर किंब यांनीं तयार करून आणविली असेही रावबहादुरांनीं आम्हांस कळविलें आहे. हल्ली ही प्रत व कोल्हापूर येथील प्रत ह्या ताडून पहातां त्यांचा एकमेकींशीं इतका मेळ पडतो की, त्या दोन्हीही 'रानाज्ञा' यांच्या प्रतीवरून उतरून घेतल्या भ्रसाव्या अशी खात्री होते. कोठें कोठें 'इंदुरप्रत' करणारास मूळ बखर चांगली लागली नसावी असे दिसतें, पण अशी स्थळे फार नाहीत. इंदुर येथील प्रतीचे वर्णन थोडेच दिवशीं येईल.

छावणी करून राहिले तिकडे यांसही समागमें बेगमचे गोटांत^४ बहुत ईर्जतीनें बहुमाने राहा[वा]वे. नित्य बेगमेनें समाचार घेणें, येणें, जाणें असें करून ठेविलें.

याप्रमाणें बहुत दिवस गुजरले. महाराज वयसंपन्न सोळा वर्षांचे जहाले. राजाराम साहेब चंदी चंदावर प्रांती गेले. बराबर मोठे सरदार व सरकारकन मुत्सही सर्व गेले. धनाजी जाधवराव, संताजी घोरपडे, परसोनी भोसले, खंडेराव दाभाडे यांच्या वीस वीस हजार फौजेच्या टोळ्या करून मुलुख मारणें, अंमल बसविणें, लढाई देणें करून पादशाई फौज बहुत हैराण केली. यावरून [शाहू महाराज हे] बहुत युक्तीनें तिकडे राजकारण कांहीं एक न करितां, “तिकडे आमचें नांव अगदीं काढूं नये. कोण्ही [आम्हांकडे] पाठवूं नये. आम्हीही काढीत नाहीं. कसेही दिवस काल अतिक्रमण करितों. ईश्वर यांचे पराभवाचा दिवस आणील ते दिवशीं गोष्टी घडून येतील. यांचे पेंचांत प्रतिबंधांत राहाणें आलें. हे दिवस ‘तुम्हीं आम्हांस बदलून राज्य करणार, आमचा त्याग केला,’ असें बोलोन काढीत आहों.” म्हणून सांगून पाठवून पादशहाची मर्जी संपादून या रीतीनें बोलोन राहिले. पास्तव पादशाहाही कांहीं एक यांचे लक्ष तिकडे^५ नाहीं, म्हणून तारीफ करूं लागले. यांणीं पादशहापाशीं “आमचें राज्य. वडील आम्हीं. परंतु चुलते यांणीं लोभ धरून आपणच गादी व शिक्रे आपले नांवें करून घेतले. ते आपण सोडवून देतील तेव्हां आमचे आम्ही करूं. त्यांचें पारपत्य करून आम्हांस स्थापना करावी.”

शुद्ध १५ शके १६०२ (इ० स० १६८०) ते दिवशीं दोन प्रहरीं रायगडीं शिवाजी महाराजांनीं कैलासवास केला.

२. मरणाचे पूर्वी शिवाजी महाराज सर्व मंडळीशीं बोलत असतां “एक घटिका पर्यंत नेत्र झांकून स्तब्ध जाहले आणि मुखांतून अक्षर आलें कीं, संभाजी दगा पावेल. राजाराम चंदीकडून पुन्हा राज्य रक्षील. मोरोपंडित, निराजी रावजी, रामचंद्र नीळकंठ, संताजी घोरपडे, धनाजी जाधव पुन्हा राज्य वृद्धीस कारण होतील. पुढें शिवनामें राजा होईल तो दिल्ली पर्यंत राज्य करील. इतकें बोलोन सर्वांकडे पाहिलें.” असें मल्हाररामरावकृत शिवाजी शककर्ते यांच्या चरित्रांत लिहिलें आहे.

३. विज्वर=दुःखमुक्त ? दुःखमुक्तीचा ?

मुळापुरी,
सालीं मारिलें.

४. कविला=कुंडल, स्त्री—हा फार शब्द नेहमी पुढिगी आहे. संस्कृत ‘दाराः याचप्रमाणें पुढिगी आहे. मराठींत मात्र ‘दारा’ शब्दाचा स्त्रीलिङ्गी प्रयोग करतात.

५. मदनसिंग—हा संभाजीचा दासीपुत्र

६. इलाखा=भाग, त्यांचीं माणसें.

७. झुलफकारखान=घामें दक्षिणेंत मोठमोठे पराक्रम केले. पुढें राजाराम चंदीस (जिजीस) असतां तो किड्या काबीज करण्याचें काम आजकडेसच सोपविलें होतें. आजवर बादशहाची मोठी मर्जी असे.

८. हवशी=जंजिरे येथील. ह्यांचें व मराठ्यांचे प्रथम पासून हाढवैर होतें. हे दिल्ली-पतीचे अंकित म्हणवीत असत.

रून ठेविला. कोणे एके समयी जवळ बसले असतां, “राजे! तुमचे वडील मारिले असतां तुम्ही बहुत नेकीने चालतां; तुमचे चुलते यांणीं सर्व तुमचे राज्य, दौलत आटोपून आम्हाशीं [ते] लढतात त्यास तुम्हांस त्यांकडे लावून देतो; जावें,” बोलिले. तेव्हां यांणीं उत्तर केलें जे, “पूर्वीही आमचे वडील असतां त्यांस नजर बंदीत ठेऊन राज्य आपण करावें, ऐसा विचार [चुलते यांणीं] करून केलें होतें.^{१९} या नंतर आम्हांस आमचे इलाखा सुद्धां रायगडीं टाकून आपले कबिले सुद्धां निघोन गेले. आम्हांस त्यांकडे गेलें असतां. आम्हांस नजरबंद ठेवतील. आपण त्यांचे पारिपत्य करून आम्हांस राज्यावर बसवितील तेव्हां राज्य करूं.” ऐसे बोलिले. यावरून बहुत संतोषी जहाले.

यानंतर “राजे यांस दोन नवऱ्या करावयाच्या पाहिण्या कीं नाही” म्हणून कारभारी यांस विचारिलें. तेव्हां रुस्तुमराव जाधव यांची कन्या एक व शिंदे कप्टेरेखेडेंकर यांची एक योजिली आहे असें समजाविलें. यावरून त्यांसही खर्चास देऊन उत्तम प्रकारे समारंभ करवून मराठे यांचे चालीप्रमाणें लग्नें करविलीं. आपण जाऊन बसोन मेजवानी घेणें वगैरे केलें. शिंदे यांचे कन्येचें नांव सावित्रीबाई ठेविलें. जाधवराव यांचे कन्येचें नांव आंबिकी बाई ठेविलें. नंतर कोणे एके दिवशीं, “लग्नें नहालीं. नवरी पहाण्यास आणावी” सांगितलें. तेव्हां मराठा विचार, नवरी नेहणें ठाक नाही. म्हणून येसूबाई साहेब यांणीं बेगमेचे विचारें शिंदे यांजकडील आंदणी दासीची कन्या घे

त्याप्रमाणे खर्चाचा परमहा बावू

योग्य ऐसे व वस्त्रे जवाहीर देऊन, दोन चार दिवस दरवारीं पांवे बोलवावें बहुमान करावा, याप्रमाणें ठेविलें. यांचे रूप व गुण पाहून बहुत संतोषी जहाले. पादशाहा बिजापूर भागानगर औरंगाबाद या प्रांतांत निकडे निकडे

१. उद्धव योगदेवाचें नांव चि० प्र० देत नाही. इंदुरप्रत व कोल्हापुर मात्र देतात.

१०. शागीर्द—आ शब्दाचा मूळार्थ विद्यार्थी, शिष्या, असा आहे. त्यावरून हल्लींचा अर्थ पुढे उत्पन्न झाला. याप्रमाणेच ‘शिष्या’ शब्दाचाही मूळार्थ फिरून ‘परिचारक’ आ अर्थी प्रयोग कोठें कोठें होतो. पेशा=पंदा. शागीर्दपेशा=परिचारक-जन, शिष्यमंडळ.

११. रुजू होणें=भेटणें, नजर देणें, अंकित म्हणविणें.

१२. भागानगर = हैदराबाद. हे शहर गोंवळकोंडें येथील एका बादशाहानें आपले ‘भागू’ नांवाचे वेश्येकरतां बांधून दिलेल्या बंगल्या भोंवतीं वसलें म्हणून त्यास ‘भागानगर’ असें नांव पडलें.

१३. तानाशाहा—हा गोंवळकोंड्याचा शेवटचा राजा. याचें नांव अबुलुसेन असें होतें. तानाशाहा नांवाच्या फकीराचा त्याजवर रुपाहस्त होता म्हणून त्याचा नांवानें तोही प्रसिद्धीस आला. बिजापूर १६८६ सालीं व गोंवळकोंडें १६८० सालीं औरंगजेबानें घेतलें.

याप्रमाणे महाराज पादशहाचे नजर बंदीत असतां इकडे राजाराम साहेब यांणी पादशहाशीं फौज पाठवून लढाया मारल्या व चंदीवर त्यांची फौज येऊन चंदी घेतली. यावर रांगण्यास येऊन पादशहा भागानर प्रांतीहून औरंगाबादेस आल्यावरि औरंगाबाद [येथील] पुरे मारून जालनोपूर मारून सि-हगढी येऊन शके १६२१ फाल्गुन मासी वारले. पुढे तौराबाईचे पुत्र शिवाजी राजे यांस गादीवर बसविले. ते वारले. शके १६२३ राजशक २८. या नंतर संभाजी राजे राजसबाईचे पुत्र बसवून नऊ वर्षेपर्यंत राज्य चालविले. या नंतर पादशहा भागानगर प्रांती जाऊन औरंगाबाद, बराणपूर प्रांतांत छा-वणीस येऊन शके १६२८ छयनामसंवत्सरे सन सव्वा मया व अलफ नगरास वारले. त्यांस रोजे^{१६} येथे नेऊन कबर केली. दिल्लीस अनमईहा पादशहा जादे होते. त्यांणी तेथील दौलतीचा बंदोबस्त व फौजेचा करून सर्व अमीर मिळवून घेऊन आक्रम केला. तख्तावर बसले. हे वर्तमान इकडे शाहजादे बहादूरशहा पादशहापाशीं होते त्यांस कळल्यावरि त्यांणीं सर्व फौज वजीर यांचा एका करून आपण बढील, तख्ताचे खाबंद, जाऊन त्यांचे पारपत्य करून पादशाही करावी हे उमेद वाढविली आणि त्या प्रांती नाण्याचा विचार ठर-विला. औरंगाबादेस जाऊन तेथील बंदोबस्त फौज सुभा ठेऊन करून, ब-राड प्रांती जाऊन तिकडील बंदोबस्त करून, खानदेश प्रांतीचा बंदोबस्त करून बराणपुरापुढे चालले.

अस वारवार चालवे. यावरून [पादशहा] बहुत खूष नहाले.

या नंतर शाहू महाराज वयस्क जहाले [तेव्हां] यांचे लग्न करावे असे बेगमेनीं अर्ज केला. तेव्हां पादशहांनीं उर्दूव योगदेव राजाज्ञा व मोरोपंत सबनीस व जोत्याजी केसरकर यांस आज्ञा केली की, “आमचे पदरी मातवर उमराव, सरदार आहेत यांत राजांचे शरीर-संबंधी पूर्वी पासून होत असतील त्यांच्या कन्या पाहून उत्तम ऐशा योजाव्या आणि लग्न करावे.” म्हणून समारंभास खर्चास लाख रुपये देवविले. आणि तरतूद करावी [असे] सांगितले.

कोणी एके दिवशीं पादशहा तख्तावरून उठते समयी पायमोचे मखमाल होते ते महाराजांनीं हात लावून पुढे केले. यावरून बहुत संतोषी होऊन हातीं रुमाल होता तो बक्षीस दिल्या. त्याची पूजा नित्य करावी ऐसे क-

११. “बेगमेचे बाढांत गोरीं” चि० प्र० बाढ=कनाथ, तंबु.

१५. इजत-‘प्रतिष्ठा इजति: स्मृता’ राजव्यवहारकोश.

१६. “सोनजी भोंसले” इ० प्र०.

१७. तिकडे=राजारामाकडे.

१८. उद्धव योगदेवाचे नांव चि० प्र० देत नाही. मागे टी० १ पहा.

परंतु पुढील मसलतीची बहुत ओढ. यावरून तसेच नर्मदा उतरोन उज्जनी वाळवा प्रांती जाऊन पावले. शाहू महाराजही बराबर नेहले होते. त्या काळी सर्व वजीर जमाकरून विचार केला जे, “हिंदूंचे राज्य घ्यावे म्हणून पूर्वाही पादशाहाजादेपणांत औरंगाबादेस शहर करून दौलताबादची पादशाही घेऊन [औरंगजेब] बहुत दिवस राहिले. परंतु घडले नाही. पुढे शिवाजी राजे वारलेवर येऊन भागानगर, बिजापूर पादशाही घेतली. संभाजी राजे धरून त्यांचा शेवट केला. शाहूराजे कैदेत बराबर ठेविले. शेवट या प्रांतीच कबर होऊन राहिले. सर्व प्रांत किल्ले घेतले. परंतु शिवाजी राजे यांचे पदरी माणसे सरदार मुत्सदी मोठ मोठे व राजाराम [पुत्र] यांणी पुन्हा चंदीकडे जाऊन जमून लढाया करून राज्य राखिले. तिन्ही पादशाही निरंकुश जुहाल्या. परंतु हिंदू पन्हा आहेत तसे आहेतच. हे जागाच हिंदूंची होय. याजकरितां

ज्ञाता, चांगला पाहून ता. कळून तिजला वस्त्रे, अलंकार देऊन महाराज व तिजला पाठविली. ते समयी पादशाहा यांना राजे व तिजला जवळ बसवून “राजे! तुमचे वडील फौज धरून आम्हांशीं लढतात असे अ. कांहीं एक फितूर न करितां बहुत नेकीने चालतां, तिकडे लक्ष ठेवा. गाहीं. तुमचे राज्य तुम्ही बहुत दिवस उभयतां कराल,” असे आशिर्वादात्मक गोलले आणि उभयतांस वस्त्रे, जवाहार, हत्ती, घोडे देऊन निरोप दिल्या. अक्कलकोट परगणा व इंदापूर, सुपे, बागमती व नेवासे असे पांच महाल सैनिक दुधास म्हणून दिले. दोन ला. स्त्रिया केल्या. परंतु पादशाहानी बिर्बेबाई सहवर्तमान आशिर्वाद देऊन उभयतांचे मस्तकी हात ठेऊन आशिर्वाद दिलेवरून तिजला खासगीत ठेऊन उभयतां पक्षां तिजवर कृपा करून ठेविले.

१९. संभाजी महाराजांचे चरित्र पृ. ११२ पहा.
२०. कोठे शिके व मोहिते यांच्या क-
न्या योजिल्या असेही आढळते.

२१. अन्यत्र सुकवारबाई व सगुणाबाई
असे लिहिले आहे.
२२. साजक=शुद्ध, असृष्ट ?
२३. विरुबाई-हे त्या दासीपुत्रीचे नांव.

तील ' ऐसीं घेऊन जावें. कर्नाटक, गोंडवण, गुजराथ, चंदेर्वरचे राज्य तुम्हांकडे जे अंमल चालत आहेत ते तुमचे तुम्हांकडे चालावे. तुम्हां जे समयी पादशाईस प्रसंग पडेल, तेव्हां फौज घेऊन कुमक करावी. हुकूम मानावा. " याप्रमाणें सांगितलें. तें यांस कैदेतून हरप्रकारें सुटून जाऊन, राज्य साध्य करून, पादशाहा मतलब करार करितात ते करार करून घ्यावे, म्हणून मान्य करून घेऊन निरोप ध्यावा, कविले मातोश्री रहावी ऐसें करून करारांत आणिलें. यावरून पादशाहांनीं वस्त्रें मवाहीर हत्ती, घोडे व दोनशें स्वार रांगडे नेमून दिले. "पुढें जातां आपली फौज जमा करीत जावें," सांगून निरोप दिल्या. बेगम, बैजीर यांजकडे निरोपास जातां " लौकर निघोन जावें, पादशाहास पुन्हा कोण कसें समजावितील, कशी बुद्धि होईल, म्हणून कूच करून जावें " सांगितलें. ते समयी पादशाही ताकिदी सुभ्यांस देणार त्या घेऊन एक दोन दिवशीं मागून येऊन

इकडे परशरामपंत प्रतिनिधी व रामचंद्रपंत अमात्य हे ताराबाई साहेबापाशा मुख्यत्वे कारभारी किल्ले प्रांत राखून होते. व संक्राणी नारायण सचिव हेही पराक्रमें सिंहगड राजगैर्ड वगैरे प्रांत राखून होते. त्यांणीं पादशाही फौज हिंदुस्थान प्रांतीं जाती, दूर गेली, ऐसें पाहून सर्व प्रांतांत पादशाही ठाणीं उठवून आपला अंमल बसवूं लागले. हें वर्तमान पादशाहाकडे जाऊं लागलें.

२४. थोरले राजाराम यांचें चरित्र. पृ० ६३/६४ पहा.

२५. राजारामाचें लग्न ताराबाईशीं झालें तेव्हां तिचें नांव 'सीताबाई' असें ठेविलें होतें. पण तिजवर बडील माणसांची मर्जी असे म्हणून तीं तिला माहेरच्या 'ताराऊ' ह्या नांवानेंच हांक मारीत. तेंच नांव पुढें प्रचारांत आलें.

२६. रोजें, रोजा-हें गांव नगराहून वेळळास जातांना लागतें. थो० राजाराम

यांचें चरित्र पृ० ७२ पहा.

२७. हा बखर लिहिणाराचा भ्रम आहे. बडील मुलगा महमद बहादूर हा पंजाबांत असून त्यानें दिल्लीकडील आडोप करून आपण सिंहासनाखंड झाला. अझमशहा हा धाकटा. तो दक्षिणेंत असून त्यानें दिल्लीची बादशाही मिळविण्याकरिता पुढें चाल केली. थो० रा० च० पृ० ७२ पहा.

२८. 'रायगड' इ० प्र०.

त्यांतून उदकस्त्राव होत आहे, तो बाण, राजाराम साहेब त्याची नित्य पूजा करीत होते. त्या बाणाचे अधिष्ठान सिंहगडी करून ब्राम्हण पूजेस, नैवेद्य, नंदादीप, नगारखाना, भालदार, चोपदार इत्यादि नेमणुकेचा बंदोबस्त करून राजश्रीचा पुण्यतिथीचा समारंभ करावा या खर्चास सरंजाम नेमून दिव्हा. तेथील हवलदार यांणीं पंतानीं पाठ घालून दिव्हेप्रमाणे व्यवहार करीत असोवें. ती चाल अद्याप चालत आहे.

महाराजांचा काळ जहाला ते समयी तारा आई साहेब व राजसबाई साहेब व उभयतां पुत्र पन्हाळ्यास होते. व अंबिका बाई साहेब विशाळगडी होती. एकडे वर्तमान रामचंद्रपंती लिहिलें. पन्हाळ्यास कळोन बहुत शोक जहाल. व विशाळगडी कळलें त्या समयी चार सहा घटका दिवस होता. अंबिका बाई साहेबांस समजल्यानंतर वाड्यांतून निघोन सैदरेस आलीं. हवालदार इत्यादिकांनीं मुजरा करून श्रमी जहाले. तेव्हां बाई बोलली कीं, “हा मृत्यु लोक आहे. श्रमी कां होता? आम्ही सहगमन करणार. साहित्य लवकर करावें.” पन्हाळ्यास कळोन बोलिली कीं, “महागज अमनां वाळा चाहेर निघतां येत नव्हतें. मनुष्य दृष्टीस पडत नव्हतें. हल्लीं या मिसें लोक पहावेत अशी इच्छा जहाली.” म्हणोन बोलिला. हें ऐकून, “माझे सतीचें जाणें ज्याचे दैवी असेल ते पहातील.” अशीं बाईचे मुखांतून अक्षरे निघतांच सरनोबत याचे डोळे अंध जहाले. त्या काळीं सरनोबत घाबरा होऊन [त्याणें] पायांवर डोई ठेविली. “महाराज ! मी चुकलों ! मजवर रूपा करावी.” म्हटल्यावरून हंसून बोललीं कीं, “सती जाण्याचें पहावें.” म्हणतांच दिसों लागलें. हा चमत्कार सर्वांनीं पाहून विनंती केली कीं, “महाराजांचा काल सिंहगडी जहाल, आज तिसरा दिवस, तेव्हां सहगमन कशास करावें ?” तेव्हां उत्तर केलें, “आपल्यास कळला तोच दिवस मुख्य, तुम्ही कोणी संशय न धरितां साहित्य लवकर करा. अनमान कराल तरि तुम्हांस महाराजांचे पायाची शपथ.” तेव्हां हवलदार यांनीं विनंती केली, “दिवस थोडा राहिला. मलकापुराहून साहित्य येणें, [त्यास] रात्र होईल. गलबलीचे दिवस, किल्याचें काम, येविशीं आज्ञा !” “स्वार पाठवून जलदीने

६७. “स्वारी फत्ते करून सिंहगडास आले. तेथे शरीरास समाधान नाही ऐसे झालें. महिना पंधरा दिवस दुखणें होऊन x x x समाप्त झाले. ते समयी ताराबाई साहेब यांणीं आक्रम करून राजा शिव याचे नांवें मुद्रा करून बंदोब-

स्त चालविला.” इतकीच कायती चि-
दृष्टीस प्रतीत राजाराम याचे मरणाची व पुढील बंदोबस्ताची हकीगत आहे. वरील मजकूर इंदूर प्रतीतील होय.

६८. “सदरःसभा ” रा० व्य० को०.

आणवावें. मी गेल्यावांचून सूर्य अस्तास जाणार नाही." तेव्हां एक मेका-
कडे पाहू लागले. "तुम्ही खोटे मानू नका." [असे सांगून] सदरेची सावली
पडली होती त्या सावली जवळ किंचित मातीचा ढीग करवून त्यावर पळसाचे
पान रोविले. [आणि] "यास ओळांडून सावली जाणार नाही." म्हटल्या
वरून हवालदारांनी विनंती केली की, "आज्ञेप्रमाणे स्वार खाना करितो. अ-
स्तमान जहाल्यस दरवाजे लावीन. साहेबी रागे भरू नये." नाही, असे
उत्तर केलेवर स्वामार्गे स्वाराची डांक ठेविली. पळसाचे पानावरून सावली
गेली नाही. प्रकाश आहे तसा होता. मलकापुराहून साहित्य येऊन महा-
राजांचे पागोटे बराबर बाईंनी सहगमन केले. स्नानविधी सर्वत्र करित तोंपयंत
प्रकाश दिसतच होता. सर्वत्र सदरेस आल्यानंतर चार तास रात्र जहाली.
अंधकार दिसू लागला. हेही पाहून सर्वत्रास आश्चर्य वाटले. "सतीचा प्रताप!"
असे सर्वत्र म्हणो लागले. सतीचा मजकूर पन्हाळ्यास पंतांकडे लेहून पाठविला.
हे ऐकून आश्चर्य मानिले. पंतांनी विशाळगडी दानधर्म बहुत कैरिली.

नर गणेश राजाराम साहेब यांचे वर्तमान पादशाहास [कळले] व लष्करांत भक्ता
जा हुजरे जाऊन येसूबाई साहेब व शाहू महाराजांस जो शोक जहाला ता काय
ल्याहाता? बाढात्कारी शोक करितां नये. शाहू महाराजांस असे वाटले की,
योरले महाराज व संभाजी महाराज आज मेले. राज्याही बुडाले. वेगम
यांच्या योगे येथे सुखी आहो. तरी पादशाहा आम्हांस पुसलमान करितो
अशी गोष्ट एक दोन वेळ जहाली अशांत प्रतापजी गुजर यांचे चिरंजीव
खंडेराव, राजाराम साहेब यांचा मेहुणा, आमचा मामा, आम्हांबद्दल मुसलमान
जहाली. आम्हांसही करणार. परंतु वेगम यांनी वांचविले. काका साहेब सो-
डवून नेतील [अशी] त्वातरजमा होती. आतां ईश्वरांनी निराश्रित आम्हांस केले!
असा शोक संतापेकडून महाराज [यांस] ज्वर प्राप्त जहाला. माहिना पंधरा
दिवस जहाले. पादशाहाही वर्तमान कळले तेव्हां बोलिले की, "दुस्मान दाणै
गेल्या. हिंदु गनीम काही असतील त्यांवर फौजा पाठवा. असा हुकूम की,
हिंदु नाहीसा कैरी.

६९. पन्हाळ्यास व विशाळगडास लि-
हून पाठविल्याचा मजकूर व विशाळगड
येथील अंबिकाबाईंच्या सती जाण्याचा
उपक्रम व चमत्कार यांचा वृत्तांत चि०
प्र० देत नाही—वर टीप ६७ पहा.

७०. बावळून द्या वेळीं प्रसंगास अनुस-
रून काहीं मराठे लोकांस मुसलमान शह

लागले असे दिते. नर चिडणांविषा-
विषयीही असाच मजकूर आला आहे.
"आपले दोघे पोर [यांच्या] जातीची
विजात केली" पृ. ५८ पहा.

७१. दाणा=शहाणा, उमडा, उलूख.

७२. हा शाहूचे शोकाचा व आरंभजबाचे
हुकुमाचा मजकूर चि० प्र० देत नाही.

तेव्हां वजीरांनी पाठविल्या त्या कड व लोंते^३ फौजा आल्या म्हणोन अमात्य यांस सिंहगडी कळले. शत्रु समीप लागों फौजा घेऊन आले. [एक] यजमान चारले. एक कैदेत. असो, धन्याचे पार्यांच्या प्रतापाचा आश्रय करून अमात्य रायांनी धनसिंगराव जाधवराव सेनापति, संताजी घोरपडे ममलकत मदार खाना केले. परशराम त्रिंबक समशेरजंग बहादर झाहाजंग व नारो शंकर मदारुलमाहाम या उभयतांपाशीं पंचवीस हजार फौजेनिशीं पुणे मुक्तामीं ठेविले. आपण सिंहगडचे माचीचे मैदानांत दहा हजार फौजेनिशीं राहिले. सेनापती [यांणीं] भीमा उतरून, शास्तेखानाशीं लढाई दिली. ती अति तुंबळ जहाली. महाराज असतां लढाया झाल्या त्यापेक्षां अति वीरश्रीनें लढाई केली. शास्तेखान याचा नाश होऊन, औरंगाबादेस परत गेला. पादशाहास वाटले कीं, “हिंदूंची पराकाष्ठा आहे.”

हेही माघारे पुण्यास येऊन सिंहगडी आले. पंत कोशबर आडवे जाऊन समारंभे घेऊन आले. वस्त्रे भूषणे देऊन नवांजीस लोकांस केले. “शिवाजी महाराज व संभाजी महाराज लहान तुम्हांपाशीं आहेत. थोरले महाराज यांनीं राज्य मिळविले ते तुम्हां सर्व हिंदूंचे राज्य आहे. रक्षण करावे हा धर्म तुमचा. धणी हातास येई असे करावे.” याप्रमाणे पंत बोलिले ते ऐकोन सर्वत्रांनीं उत्तर केले कीं, “महाराज होते तेव्हां पेक्षां जीवाची आशा न धरितां चाकरी करूं. आपण आमचे महाराजच असे मानितो. काळजी करूं नये.” पंत बोलिले कीं, “सर्व लज्या तुमची आहे.” परसोजी भोसले सेनासाहेब सुभा, खंडेराव दाभाडे सेनाधुरंधर. सिदोजीराव निंबाळकर सरलण्कर, आटोळे, पांदरे वगैरे सरदार यांनीं सर्वनांस महाराजांचा मजकूर कळविला. राज्यरक्षण करण्याचा [मजकूर] लिहिला. त्यावरून सर्वांची उत्तरे आलीं कीं, “महाराजांचे ठिकाणीं आपण आहां. खांसास्वारी असतांना कामकाज उदयीक करूं म्हणत होतो, सांप्रत उद्याचे आज करून आपणांस विनंती लिहीत जाऊं. आपल्या हुकुमासरसी दणवत प्राण मानून उडी घेऊं. काहीं काळजी करूं नये.” याप्रमाणे सर्वांची लिहिणीं आली. पंत संतोष मानून [म्हणाले] “शिवाजीचे दैव उदित आहे.” किल्ले, कोट यांचे बंदोबस्ताचा मजकूर लेहून उत्तरे आणविलीं.

७३. एकदां कापल्यानंतर पुन्हा फुटले-
लीं जोधळ्याचीं शेंते, जमीन (?).

७४. संताजी तर या पूर्वीच मारला गे-
ला होता.

७५. ह्या लढाईचा उल्लेख चि० प्रतीत

नाहीं.

७६. हें व वरील अशीं दोन्ही ही पं-
ताचीं भाषणे मोठे शहाणपणाचीं व पोळ
बुद्धीचीं खरीं.

नंतर लष्करांत शाहू महाराजांस ज्वर आला हें वर्तमान बेगम यांणी ऐकून बहुत घाबरीं होऊन आपण नेहमी नवळ राहून उपाय करितीं जालीं. पाद-शाहास वर्तमान कळल्यानंतर खांसाखारी समाचारास आली. जवळ बसेन आंगावरून हात फिरविला. यांणी पायांवर डोई ठेविली. तेव्हां बोलिले कीं, “तुमारा चिंच्या मर गया उसवास्ते तुमारी तबियत बिगडगई, आजार हुआ.” असें बोलिले—तेव्हां महाराज हात जोडून बोलिले कीं, “आमचा बाप व चिंच्या आंबू खुदावंत ! दुसरे कोणी ठावूक नाही. जर आमचे काका असते तर आमचा कबिला रायगडीं ठेवून कां जाते ?” हे शब्द ऐकोन, बहुत खुष होऊन पुन्हा आंगावरून हात फिरवून दाटी धरून बोलिले कीं, “तुम चिंता मत करो. दखनमे सब चोर, तुम साहू. तुमारा राज्य तुमकू देऊं गा. तुम हमारे बेटीके बेटे हो. कुच् फिकीर मत करो.” असें समाधान करून “राजारामही बहुत अच्छा था.” असें बोलून बेगमेस सांगितलें कीं, “आपने बेटे कू जलदी अच्छा करना.” असें सांगून खारी गेली. भक्ताजी हुजरे याणे पाहिलें. भक्ताजीस [महाराजांनीं] निरोप सांगितला. “उभयतां आई साहेबांच्या पायांवर डोई ठेविली. आणि उभयतां बंधूस आशिर्वाद सांगावा. काकांचे ठिकाणीं तुम्ही^{१९} आहां. सर्व कार्य कर्ते मोठमोठे त्यांस तुम्ही काकासाहेबच आहां. काका साहेबांचे मागें आपण लढाई केली, हें वर्तमान कळून बहुत संतोष जाला. काकासाहेबांचे व थोरले महाराजांचे पुण्ये यश आलेसे खचित वाटलें. आम्हांस नेहणेचा उद्योग करितच आहां. श्री इच्छेने घडेल तो सुदिन. तत्रापि काकासाहेब यांणी राज्य रक्षण केलें तें आपण रक्षायें. श्री रूपें सुदिनस प्राप्त होईल.” अशा निरोप भक्ताजी व गायकवाड यांजबरोबर सांगून पाठविला. हा निरोप पोचल्यानंतर रामचंद्र पंतास बहुत संतोष वाटला. नेत्रांस उदक आलें. “शिवाजी महाराज बहुत योग्य आहेत,” अशी कचेरीत तारीफ केली. सेनापति वगैरे यांणीही तारीफ केली. ऋणानुबंध [असेल तसें घडेल] असें बोलिले.^{२०}

पुढें आठ पंधरा दिवशीं पुणें येथें सिंहगडचे आश्रयानें पंचवीस हजार फौज ठेऊन आपण प्रतापगडीं येऊन, श्रीचें दर्शन करून, वंदोबस्त पाहून, तेथून

१७. चिंच्या=चुलता; काका.

१८. ‘आबा’ असेंही होईल. आ-बा=बाप.

१९. ‘तुम्ही’ म्हणजे रामचंद्रपंत अ-मात्य असें पुढील संदर्भावरून ध्यानांत येईल.

२०. भक्ताजीचें येणें, शाहूचा शोक व आजार, बेगमेची काळजी, बादशाहाची भेट व आश्वासन, शाहूचा परत निरोप, रामचंद्र पंतांनीं केलेली शाहूची वाखाणणी वगैरे वृत्त चि० प्रतीत नाही.

सातारे यास येऊन, तेथील बंदोबस्त करून, परळीस येऊन, श्री स्वामींचे समाधीचें दर्शन घेऊन, त्रिरात्र राहून, वसंतगडावरून पन्हाळ्यास आले. तारा आई साहेब व राजसबाई साहेब यांस भेटोन उभयतांचें दर्शन घेऊन महाराजांसाठीं बहुत श्रमी जहाले. त्या काळीं पंतांनीं बहुत रीतीनें समाधानाच्या गोष्टी सांगोन समाधान केलें. कांहीं दिवसांनीं ताराबाई साहेब यांणीं पंतांस बोलावून सांगितलें कीं, “शिवाजी महाराजांची मुंज करावी, आणि राज्याभिषेक करावा. तेव्हां पंतांनीं विनंती केली कीं, “एव्हांच मुंजीची गडबड कां? थोरले शिवाजी महाराज लष्करांत आहेत. त्यांची मुंज अद्यापि जहाली नाहीं. त्यांचें वीस वर्षांचें वय जहालें. तेही लवकरच येतील असें जोशीराव वगैरे यांचे सांगण्यांत आहे. त्यांचाही निरोप भक्ताजी हुजरे व बंकी गायकवाड यांजबरोबर आणल्यास आलाच आहे. तें आल्यानंतर त्यांची व यांची मुंज एकदांच बहुत समारंभें करून करूं. ते तत्कारूद होतील. हे उभयतां युवराज्यपद करतील.” असें पंत बोलिल्यावर “ते धनी, हे चोर आहेत असा अर्थ नाहीं. यांची मुंज अगत्यमेव मला कर्तव्य” म्हणोन आई साहेब बोलिली. त्याजवरून पंत बोलिले कीं, “मी अशा भावनेनें बोलिलों नाहीं. राजाराम साहेब हे राज्याभिषेक करून न घेतां मंचकारूद जहाले. तत्कारूदाचे अधिकारी ते, असें वास्तविक लक्षांत बागवून त्यांचे ठायीं अंतःकरण लक्ष तसें होतें—मरणांतमयीं बोलिले तें सर्वास माहीत आहे. त्यावरून मी बोलिलों. तुमच्या मनांत द्वैत उत्पन्न होऊन कर्तव्य असल्यास अगत्यमेव करावें.” असें बोलून उठून गेले. त्या काळीं परशुराम ड्यंबक व नारो शंकर हे उभे राहोन हात जोडून पंतांस विनंती केली कीं, “आपण या गोष्टीस आग्रह कां करिता? धन्यांची मर्जी त्यास आपण रूकार द्यावा.” म्हटल्यावरून, “धणी म्हणतील तसा रूकार द्यावयाचा मी नव्हे. तुमच्या सर्वत्रांचे मर्जीस आल्यास लक्ष प्रकारें करावें, मी कांहीं नको म्हणत नाहीं.” असें बोलोन निघोन धरास गेले. आई साहेब यांणीं सांगितलें कीं, “पंतांचे घरी जाऊन पंतांचा राग शांत करून रूकार घेउन उद्याग करावा.” म्हणोन परशुराम पंत व नारोपंत यांस आज्ञा केली. त्यावरून जाऊन उभयतांनीं मर्जी पाहून विनंती केली कीं, “आपण बरींय खुद्द धणीपणा करीत आहां, तसाच महाराज धणी चालवीत गेले. परंतु आई साहेबांची मर्जी एक तऱ्हेची. आपण रूकार दिलाच पाहिजे.” हें ऐकोन बोलिले कीं, “कल्याणप्रद असेल तें करावें.” त्यावरून उभयतांनीं जाऊन आई साहेबांस विनंती केली. नंतर मुंजीचा निश्चय करून

८१. जोशीराव हे संगमेश्वर येथील.

८२. बरायखुद=स्वतः; जातोनें.

समारंभ जहालियावर फाहळे मुक्कामी सिंहासनावर जाले. राज्याभिषेक २८ शके शालिवाहन १६२३ वृषा संवत्सर सु॥ इसने मया [व] अल्लू [सार्ली] शिवाजी महाराजांस राज्याभिषेक जहाला. तेव्हां तिमोजी रघुनाथ हणमंते यांजकडील प्रतिनिधीपद दूर करून परशराम त्रिंबक यांस पदाधिकार सांगितला. शंकाजी मल्हार यांजकडील सचिव पद दूर करून नारो शंकर गांडेकर यास दिले. अष्टप्रधान [व] प्रतिनिधीपद चंदीचे मुक्कामी होतें त्यापैकी दोंपदाची मात्र घाल्मेल जहाली. बाकी कायम होते. शिवाजी महाराज यांस सोइरीक बुंदकर घाटगे यांची कन्या केली. तिचें नांव भवानीबाई ठेविले. रामचंद्रपंत अमात्य कुलकुळा कारभारी [यांचे] हुकूम करणें, पहिल्यासारखे झटून करणें, जितकेस तितके. परंतु परशराम त्रिंबक यांजवर आईसाहेब यांची रुपा बहुत होती. नारो शंकर इत्यादीक सहवर्तमान राज्य चालविले.

शाहू महाराज देशी येई तोंपर्यंत सात वर्षे [कारभार] चालवीत असतां शाहू महाराज म्हणोन तोतया देशांत उत्पन्न झाला. हें कळोन लोक पाठविले. पादशहाचे सैन्यांत असतां हा तोतया, याची चौकशी करून धरून आणिला. नव्वेसा ठरला तेव्हां मारून टाकिला. पुढे शिवाजीचें नांवें राज्य आईसाहेब चालवूं लागली. दाब उडत चालला. जिकडे तिकडे सरदार यांणी राज्य आटविले. हुकूम कांहीं मानीत कांहीं न मानीत. मोगलाईचें तेज यांजवर पडले. पुणें प्रांत भागानगर इत्यादि ठिकाणें पादशहानीं घेतलीं. राजसबाई साहेब व तारा आईसाहेब यामध्ये कलहास आरंभ जहाला.

[इकडे] पादशहास शरीरव्यथा बहुत होऊन हैराण जाहले. काळ समिप आला, त्या संधीत बेगम यांणी महमद शाहाजादे व आसतखान बजीर यांस आपल्या पुत्राची वाट काय म्हणोन विचारले. उभयतांनीं सांगितलें कीं, “पादशहास विनंती करावयाची आमची योग्यता नाहीं. तुम्हीं विनंती करावी. तुमच्या विनंती मागे आम्ही अनुमोदन देऊं.” त्यावरून बेगम यांणी पादशहापाशीं समाचारास जाऊन बहुत श्रमी होऊं लागली. त्या काळीं पादशहा यांणी विचारलें कीं, “श्रमी व्हावयाचें कारण काय ?” तेव्हां बेगम यांणी विनंती केली कीं, “दो गोष्टीविशीं, आपल्यासारखा पिता यास मृत्युसमय आणि माझा पुत्र बंदीस. म्हणोन

८३. शंकाजी मल्हार चंदीहूनच का-
शीक्षेत्रास गेला होता. आ० ड०.

८४. कुलकुळा=सर्व अधिकार पूर्णपणें
आहे ज्यास असा.

८५. रामचंद्रपंताची व ताराबाईची भेट,
त्यांचें संभाषण, शिवाजीस राज्याभिषेक

वगैरे मजकूर चि० प्रतीत नाहीं. “रामच-
द्रपंत, शंकाजी नारायण वगैरे सरदार
लोक कोणी एक हिंमत न सोडितां ज्या
अचव्यें राज्य चालत आलें तसेंच चाल-
विलें.” इतकेंच चि० प्रतीत लिहिलें
आहे.

श्रीमी. " हें ऐकून पादशहा विठान्यावर बसोन, जवळ होते त्यांस बाहीर काढून, बेगम यांजपाशीं बोलले कीं, आम्हांसाठीं तुम्हीं कष्टी न व्हावें. शतवर्षे वाचलें असतांही मृत्यु आहेच. पुत्रासाठीं श्रीमी होतां तरि हा पुत्र तुझा पुनः शिवाजी उत्पन्न जहाला आहे. शिवाजी व आम्ही बद्रिकाश्रीं राज्य-इच्छा धरून तप केलें. आमची तपश्चर्या अति उग्र, तामसी, त्या योगें म्लेंच्छ झालों. ह्या धर्माची स्थापना करावी हा नेम आमचा. शिवाजीची सात्विक तपश्चर्या म्हणोन हिंदु धर्मांत जन्म होऊन हिंदूंची स्थापना करावी हा नेम त्याचा. आयुर्दाय कमी होऊन तोच शिवाजी हा तुझा पुत्र जन्मला. याचा झेंडा दिल्लीस लागेल. माझे पुत्र याचे आश्रयानें चालतील. असा तुझा पुत्र आहे. श्रीमी व्हावयाचें कारण नाहीं. आज पंचवीस वर्षे हिंदु मोडीत असतां मोडत नाहींत. याचें कारण हें. " यावरून बेगम यांणीं विनंती केली कीं, " या गुढा गोष्टी तुमचे तुम्हींच जाणें. मनुष्य लोकांत व्यवहार रीतीनें आपण सार्वभौम दिल्लीपति. तुमचे राज्यांत मराठे गनीम म्हणवितात. सांप्रत कैदेत आहेत. आपल्या मार्गे यांणीं सार्वभौमत्व जरी केलें तरी पादशाईत गनीम म्हणवितील याची वाट काय ? " त्यावरून पादशहा बोलिले कीं, " दक्षिणेस साडेसहा सुभे यांत यांचा घोडा गनीम न म्हणतां फिरावा, असें करून देतो. माझे तिघे पुत्र तूं कन्या चौथी. चवथाई तुझे हिशाची तुझ्या पुत्रास दिली. " " माझे पुत्रास वतन नाहीं " म्हटल्यावरून साडेसाहा सुभ्यांमध्ये सरदेशमुखी वतनें दर शेंकडा रुपये १२॥ साडेबारा प्रमाणें सनदा करून त्या सनदेचे मायां आपले पंजे आलत्याचे उठवून शाहू महाराजांस बोलावून आणून मुर्दबकांतून सगळी भाकर आणविली. तो पादशहाजादी इणें आडवी होऊन सगळी भाकर दिली असत; माझ्या मुलांची वाट कार्य ! म्हणोन अर्धी ठेऊन अर्धी दिव्ही ती व सनदा शाहू महाराज यांच्या ओठयांत घालून मस्तकीं हस्त ठेवून बहुत दिवस राज्य करशील असा आशिर्वाद दिव्हा. बेगम यांस सांगितले कीं, " यास मुक्त केलेस आमच्या नेमास अंतर पडेल. आमच्या मार्गे सोडा. " असें सांगितलें.

[पुढें] बादशहाचा काळ शके १६२८ व्ययनाम संवत्सरा माघवद्य अमावास्येस

८६. मुदबख = मुदबखाना = महानस, स्वयंपाघर.

८७. पादशहाजादी = पादशहाची कन्या परंतु येथें पादशहाची स्त्री असा अर्थ घेतला पाहिजे.

८८. मुदामजीनें अठरा चिंध्या लावून बांधून आणलेल्या पोद्दांच्या कण्या कुण्ण

भक्षू लागला तेव्हां रुक्मिणीनें पुढें होऊन तिसरी मूठ खाऊं दिली नाहीं—तसाच प्रकार येथेंही घडून आला असें म्हटल्यास हरकत नाहीं.

८९. ही बेगमेची व पादशहाची भेट व पुढील राज्य विभागाचा चमत्कारिक प्रकार हों इंदूर प्रतीतच वाणिर्ली आहेत.

होऊन निवर्तले. कोठें लिहिलें आहे सत्ताविंसांत काल जहाला. रोजेस^{१०} ने-
ऊन कबर केली. ती मोकळी, गुमट नाही. बेगम यांणी त्या कबरेवर जा-
ईचे आळें आपले हातें लाविलें आहे. त्याची छाया त्यावर [पडते.] त्या
वेलीस बारा मास फुलें येतात. दररोज वर पडतात. ती वेल अर्द्यापि आहे.
पादशा जादेनीं वजीर आदिकरून फौजेचा वगैरे बंदोबस्त केला. अजमर्शो
वडील बंधु दिल्लीस होते यांणी तिकडील अमीर एक करून पादशाई बंदोबस्त
केला. इकडे महमद बाहदरशानीं वजीर असतखां, जुल्फकारखां व फौज
मनसबदार अमीर यांचा एक विचार करून आपण आक्रम करावा, दिल्लीस
जावें, असे मनसब्यानें छावणी नगरावर करून निघाले ते औरंगाबादेस काहीं
दिवस राहून दिल्लीस गेले.

इकडे राजसबाई साहेब [यांणी] शिवाजी महाराज व महाराजांची मातोश्री
ताराबाई साहेब यांस नजरबंद केलें. शिवाजी महाराज काहीं अव्यवस्थितपणा
करीत ह्मणोन संभाजी राजे यांणी आपले नांवें शिक्षा करून राज्य करिते जाले.
शिवाजी महाराजांस दोघी कन्या. वडील दर्याबाई, निंबाळकर यांच्या घरी
दिल्ली. धाकटी कृष्णाबाई, जाधव यांचे घरी दिल्ली. तिसरी^{१३} अहल्याबाई
इजला शाहूमहाराज देशीं आल्या नंतर शिंदे यांच्या घरी देणेचा नि-
श्चय करून आपण लग्न करून दिल्लें. कि व ल वगैरे सरंजाम देऊन स्थापना
केली. भवानीबाई गरोदर असतां शिवाजी महाराज यांस काळ्या फोड्या ये-
ऊन त्यांचा काल शके १६२८ वर्षी संवत्सरी चैत्र शुद्ध द्वितीयास
जाला. नंतर भवानीबाई प्रसूत जाली. पुत्र जाला तो जिजाबाईच्या भयें
करून ताराबाई साहेब यांणी भगवंत रैमचंद्र अमात्य यांजपाशीं इतर गुप्त
स्थळीं ठेऊन पुढें शाहूमहाराज यांस दत्तक दिल्ला. त्याचें नांव राजाराम ठेविलें.

इकडे शाहूमहाराज यांस महंमद बहादर शाहाजादे यांणी दिल्लीस जातांना

१०. रोजा हें गांव दौलताबादेजवळच
आहे. औरंगजेबाचा काळ अहमदनगरा-
सच झाला.

११. हल्लीं ही कबर अगदीं उघडी आ-
हे असें सांगतात.

१२. ही चूक आहे. महंमद बहादर-
शहा पंजाबांत होता तो तत्कावर बसला.
दक्षिणेंत अझमशहा यांने आपणास पादशि-
हा म्हणविलें. पुढें दिल्लीवर चाल करून
जात असतां तो माळव्यांत एका लडाईंत
मारला गेला. यांनेच नर्मदेपार गेल्यावर

शाहूची सुटका केली.

१३. वर तर 'दोघी' असें म्हटलें
आहे.

१४. '१६४२ शार्वरी' असें इंदूर
प्रतीत आहे तें बरोबर नाही.

१५. "रामचंद्रपंत अमात्य यांचे स्वा-
धीन करून ठेविलें. त्यांनीं गुप्तरूपेंच ठेवि-
लें." चि० प्र०.

१६. 'अझमशहा' असें पाहिजे. वर
टी० १२ पहा.

त्यास बळूनि पळे पळ निश्चळ अभ्यसनें करि स्वात्मसुखाते ॥
 स्वप्नभ्रमीं पुरुषोत्तम दिव्य परात्पर जो पुरुषोत्तम त्याते ॥
 जाय मिळोनि कथीं तुज अर्जुन आणिक आइक त्याच पदाते ॥ ८ ॥
 नित्य नेवे दिसते परि सैम्यक जाण जुनें गगनाडुनि आधीं ॥
 लाहन ते अणु होउनि मद्रूप सर्व हि व्यापुनि सर्व निषेधा ॥
 सर्व सृज्जी अणि वांचवि सर्व हि चिंताने चित्त विरे मन बुद्धी ॥
 ते स्मरतां तम सर्व हरे उदये रविच्या परि रात्र प्रबोधी ॥ ९ ॥
 या परि जाणतसे मज आधि च प्राणप्रयाण कसें करितो ॥
 स्थीर मने हरिभक्तिसुखें सम कुंभक योगबळे बळितो ॥
 सावध सम्यक स्वस्वरूपें हृदि मी तरि आंवरिला सरितो ॥
 दिव्य परात्पर मी पुरुषोत्तम त्या प्रति पावत सत्वर तो ॥ १० ॥
 वेदविदांवर अक्षर जे प्रकृतीपर पाउनियां म्हणताती ॥
 भोग उभौ सुख सांडुनियां मग स्वानुभवे वरिजेत विरक्ती ॥
 इच्छुनि ज्या प्रति इंद्रियनिग्रह ब्रह्मचरीव्रत आचरिताती ॥
 ते तुज प्राप्ति साधन सांगत आइक सावध होउनि चित्तां ॥ ११ ॥
 मार्ग मना गमना न चळे भजनें असि कोंडित इंद्रियद्वारे ॥
 राहिल ते हृदयीं च उगे मग प्राण मना करि एक विचारे ॥
 जो हृदभीतरीं शीरतसे मन-संगतिनें गगनांतरीं यारे ॥
 मूर्धित योगधृती निजध्यान धरी जंव वायु नभात विहारे ॥ १२ ॥
 अक्षर जे परब्रह्म परात्पर ध्यान धरोनि परा स्मरतां ॥
 ओमिति घोष उठे गगनीं मन प्राण विरे तंव देह रिता ॥
 ध्येय न ध्यान न ध्यासक ही अवघा चि अनेंद मुळीं बघतां ॥
 हे परमोत्तम सद्रति पावत त्यास मि मानित मन्मयता ॥ १३ ॥
 चित्त अनन्यगती सारितांपति लागुनियां सरिता मिळताती ॥
 एक मला स्मरतां हि अखंडित त्या परि आश्रय त्यासि मि अंती ॥
 त्यास मि सूलभ माय मुला जसि आइक सादर भारतमूर्ती ॥
 तो मज माजि मि त्या आंत बाहिर योगसुखें शरिरांत समाप्ती ॥ १४ ॥
 मद्रूप जे परमोत्तम सिद्धिस पाउन अक्षर अर्ह्य शाले ॥

३६ सम्यक=चांगलें. ३७ सृज्जी=उत्पन्न करी. ३८ कुंभक=मडक्यांत घातल्याप्रमाणें वायु शरीरांत कोंडणें. ३९ परात्पर=उत्तमाहून उत्तम. ४० वेदविदांवर=वेदज्ञांभेष्ट. ४१ अक्षर=अविनाशी. ४२ पर=पलीकडे. ४३ उभौ=दोन. ४४ हृदभीतरीं=हृदयांत. ४५ मूर्धित=मस्तकांत. ४६ योगधृती=योगाभ्यास. ४७ सरितां पति=नदीस्वामी (समुद्र). ४८ अर्ह्य=द्वैतरहित.

ते अतिदुःखसमुद्र अशाश्वत जन्म तयां जरि होउनि धाले ॥
 देह पुन्हा न घडे च तया परि जन्मक्षयाति अक्षय शाले ॥
 तूं पण हें दुध भक्त जसेपरि ऊंस न होति च सांकरभेले ॥ १५ ॥
 ऊर्ध्वपथे सुकृते चढती गति सत्यपुरी प्रति पावति माने ॥
 पूजन घेति जसा चेतुरानन वैवरीती अरुढोनि विमाने ॥
 राहटचक्र जसे उतरी धरणीवरि जन्मति काळगतीने ॥
 यादविच्यो कुमरा म्हण यादवे जन्म न जाणति मत्परज्ञाने ॥ १६ ॥
 एरवि त्यास किती दिसतेय असी गणना करिजेल दिसांची ॥
 एक दिसा तइं चारि सहस्र युगे फिरती धरणीं मनुजाचीं ॥
 रात्रि हि तेय तसी च युगे गणती पुरतां मग पाहट त्याची ॥
 पा परि ब्रह्मदिना आणि रात्रिस देखति जे जन ख्याति तयांची ॥ १७ ॥
 ज्या दिवसे जग व्यक्त समस्त हि वर्ततसे अपुले क्रियकामी ॥
 जें दिवसा पसरीत पसार करी कैयविक्रय देखसि ग्रामी ॥
 रात्रि नईं प्रगटे तइं सांठवि तेंवि अकार निराकृति योमी [व्योमी ?] ॥
 सांठवुनी रचितोहे पुन्हा ५ हनि हाचि विलोक कदां हि न कामी ॥ १८ ॥
 हा भुर्तग्राम दिसे तितुका हि निशीमुखि^{६०} सर्व लया प्रति पावे ॥
 आणि पुढें पढटे अवघा चि रची तितुका म्हणसील कयावे ॥
 सृष्टि समूळचि सृष्टि करी हरि त्या विधिते^{६१} न चुके भवगोवे ॥
 तेय वसो म्हण जे नर धांवति अक्षयि त्या कवणे वसवावे ॥ १९ ॥
 यास्तव सर्व भुतां प्रति नास दिसे अविनाशि चि वस्तुस शोधि^{६२} ॥
 व्यक्त अव्यक्त उभावुनि सान परात्पर शाश्वत नित्य त्रिशुद्धी ॥
 मृन्मय पिंड घटावुनि मातिस कांचन खोटि नैर्ग^{६३}ाहुनि आधी ॥
 जाण तया परि मी पर चिद्धन अद्वय अच्युत तो चि सुबुद्धी ॥ २० ॥
 व्यक्त दिसे म्हण एक अव्यक्त उभाउभि जे परब्रम्ह अनादी ॥
 अक्षर आणि क्षराक्षर उत्तम जेथुनि संसृति निश्चित नेदी ॥
 या परि अक्षर जें म्हणिजे परि प्राप्तिविरे जायि द्वंद्व उपाधी ॥
 ते मम धाम अनाम असंग अभंग अनुस्युत आद्य अभेदी ॥ २१ ॥

११ जन्मक्षयाति (तीत) = जन्ममरण रहित. ५० मेले = खडे. ५१ सत्यपुरी = ब्रम्ह-
 लोक. ५२ चतुरानन = ब्रम्हा. ५३ वावरती = फिरतात. ५४ यादवी = कुंती. ५५ यादव =
 कृष्ण. ५६ कथ = खरेदी. ५७ अहनि = दिवसास. ५८ ग्राम = समूह. ५९ निशीमुख = सा-
 यंकाळ. ६० विधि = ब्रह्मा. ६१ गोवे = फेरा. ६२ म्हण = म्हणून. ६३ मृन्मय = मातीचा.
 ६४ मग = दगिता.

जें सकळां भुति अंतरि बाहिर व्यापित जें भुतभेद न साहे ॥
 व्यापक व्याप्य विवर्जित अव्यय नामरूपासि न एक कदा हें ॥
 हे पुंरूषर्षभ जें पुंरूषापर १५ नुं किती श्रुति वानित राहे ॥
 यास उपाय नसे अन्य लाभत भक्ति अनन्यपर्ये लवलाहें ॥ २२ ॥
 हे भरतोत्तम सांगतसें तुज काळ अकाळ विचार करोनी ॥
 अवृत्ति आणि अनवृत्ति योगिजना प्रति होय कसी अवसानां ॥
 एकमते सहजे पाह तेंसिति संग्रह हा हि असो तव कार्ना ॥
 दाटुनियां शशि सूर्य करी तरि नित्य धडाडित अंतरि अग्नि ॥ २३ ॥
 चिन्मय निर्मळ ज्योतिस्वरूप हि सद्गुरु सेवुनि त्याचि दयेनें ॥
 दीवस यावरि पक्ष हि शुद्ध चि उत्तर आयन सा महिन्यानें ॥
 ब्रह्मविद त्यजि या समयी जरि देह सुखावुनि ब्रह्मसुखानें ॥
 तो परब्रह्म चि पावतसे कथिजेल अकाल अकार्ण सुकानें ॥ २४ ॥
 अग्नि जयीं न यरे शरिरांत कर्णे विज्ञतां जयि धूम भरे ॥
 शांकुळली निज ज्योतिस धूवपडे स्मरणा विसरे १६ ॥
 वय तिथी वरि राति हि दक्षिण आयन त्या महिन्यांत मरे ॥
 योगि असे तरि तो शशिमंडळ पावुनि कर्मभुमीसम रे ॥ २५ ॥
 दो समयी जागें जाण अनादि च पावति मृत्यु अयाचित प्राणी ॥
 एक निघे पुनरागमना पय एक जिरे गति जेय नियेनी ॥
 जे समयाधिन दुर्गति सन्मति पावति दैव वसे जरि प्राणी ॥
 व्यर्थ तयी पुजनें भजनें मज यास्तव यास मनास न आणी ॥ २६ ॥
 आर्धि च जे स्वरूपी भिल्ले मग काळ अकाळ न जाणति योगी ॥
 जेविं नभीं नभ आर्धि च भंग घटा कधि हो अयव घटसंगी ॥
 यास्तव सर्व हि काळ मला भज मद्रूप होशिल ते चि प्रसंगी ॥
 देह असो कि कधी पडलें तरि अर्जुन तूं अविनाश अभंगी ॥ २७ ॥
 वेद षडंग-पर्ये यजि यज्ञ हि तीव्र तपे तप सर्व हि ज्ञानी ॥
 पुण्य जुडे बहु फार तन्ही समया न विचारण अद्वय ज्ञानी ॥
 आद्य अनाम अणी अभोगत अद्वितिय श्रुति निश्चित १७ नानी ॥
 पावति जें पर स्यान अचंचळ छद्मवचिद्घन योगि निर्दानी ॥ २८ ॥

६५ पुरुषर्षभ=पुरुष श्रेष्ठा. ६६ पुरुषापर=आत्म्या पलीकडे (आत्म्याहून श्रेष्ठ). ६७ वानु=वर्ण. ६८ आवृत्ति=पुनर्जन्म. ६९ अनावृत्ति=पुनर्जन्माभाव. ७० अकार्णी (आकर्णी)= अहंक. ७१ या पदांत तीन अक्षरें कमी आहेत. ७२ षडंग=श्रीक्षा, चंड, व्याकरण, निरुक्त, ज्योतिष, कल्प. ७३ वानी=वर्णी. ७४ निदान=आदिकारण.

भगवद्गीता अध्याय नवम

श्रीहारे षड्गुणधाम निरूपम भक्तसुरद्वैम बोलत वाणी ॥
 सांगतसें तुज हें गुज उत्तम कां तुं अनिदक हे धनुपाणी ॥
 तें कवणे परिचें तरि ज्ञानप्रपंच समिश्रित बुद्धिस आणी ॥
 जाणुनि जे जननामरणाहुनि मोक्षसुखासचि पावति प्राणी ॥ १ ॥
 हें प्रभु जाणुनियां सकळा अणि गुह्य समस्त हि यास चि योरी ॥
 हें सुपवित्र पवित्रपणासहि उत्तम उत्तम हें अवधारीं ॥
 हें उघडें सुलभें शुभ लाभत धर्म हि हें सुसुखा सहकारी ॥
 अव्यय तेहरिनें धातकाजन जें घडिलें निज स्वार्थशरीरिं ॥ २ ॥
 हे परतापन हा निज धर्म अशावरि आवडि नाहिं जयाची ॥
 व्यर्थ श्रमं भ्रमले नर नेणति प्रीति पडे अधिका विषयाची ॥
 ते मज पावति ना फिरती रिति वाट किती जननामरणाची ॥
 धी हि कसा कयितो हि तुला स्थिर सांडुनि आइक भ्रांति मनाची ॥ ३ ॥
 व्यापिलें जग म्यां अवघे निज स्वस्वरूपे अहि दोर जसा रे ॥
 दोरित सर्प तशीं मज भीतरीं सर्व भुतें समजोनि असा रे ॥
 जोवरि बुद्धिस सर्प अभासत तोंवरि दोर तयांत कसारे ॥
 तेंवि भुतीं न मि दोर कळे तरि हें जगडंबर संपत सारे ॥ ४ ॥
 पाहिं कधीं कनेकीं नग नाहिं च हेम कधीं नग जालें चि नाहीं ॥
 हेमनगा धरिलें हि नसे नगभाव दिसे तुज मारक काहीं ॥
 सांडुनि तो मग मी च समस्त हि आत्मरूपी मम वैभव पाहीं ॥
 ना मि भुतीं न भुतें मज माजि असा भुतभाव न टाकुनि ठायीं ॥ ५ ॥
 जेवि नभीं पवनासिपवाउनभा पवना रूप एक चि जाणें ॥
 हलवल्या गति सर्व नभीं गगनांतरि घोर तसा चि हि होणें ॥
 आणि नभें धरिला लय त्यांत चि तेंवि भुतां मजमाजि उठाणें ॥
 कोण करी तरि आइक सांगत हे प्रकृती कयिली तुज तेणें ॥ ६ ॥
 सर्व भुतें प्रकृतींत लयाप्रति जातिल जाणसि कल्पक्षयीं ॥
 हेतु इतें मन माझि म्हणें मजपासुनियां दुसरी न तयीं ॥
 जेवि रेवाकिरणीं मृगतोय उठे विनठे जळफेन नयीं ॥

१. धाम=घर. २ सुरद्वैम=कल्पवृक्ष. ३ अहि=साप. ४ भीतरी=आंत. ५ कनक=सोने. ६ नग=दागिना. ७ हेम=सोने. ८ हेतु=कारण. ९ रेवा=मूर्त्य. १० मृग-तोय=मृगजल. ११ फेन=कंस. १२. नयीं=नदींत. १३ नदी=नद्यो. आघराजि=आंबराई.

तेवि रूपांतनया बुद्धि मी च निमित्त^{१३} घडे 'सृजितसमर्थो ॥ ७ ॥
 स्वप्रकृतीस अधिष्ठित मी सृजि मागति मांमति हे भुतसृष्टी ॥
 बीज बळें वपितां^{१४} चि उभारत भरित देखसि पादप दृष्टी ॥
 कीं^{१५} भरितें उदयी उदधी शशिमंडळ होत नसे अनुकष्टी ॥
 तेवि मि सर्व असे प्रकृतीवश हा भुतगोधळ^{१६} व्यष्टि समष्टी ॥ ८ ॥
 काय मृगांबु रवी बुडवी धुमठेल्लिह वायुस केवि घडे ॥
 वाहुटळी उडवी नभ कीं जळबुद्बुद मस्तकि वज्रपडे ॥
 तेवि मला प्रकृतीकृतकर्मक बंधन जाण अवश्य घडे ॥
 चेष्टित भानु जगासि उदासिन् तें सुखदुःख तया न घडे ॥ ९ ॥
 मी धनि जीस चराचरते रवि शोष जशी बहु स्वप्नि किजे ॥
 हेतु मुळीं दिपकव्युति होय घरीं धरचे जन वर्तवि जे ॥
 चंद्र नभीं शशिकांत द्रवे तिस हे प्रकृती मजलांगि अजे ॥
 कुंतिचिया कुमरा मज मी च तया जग मानित व्यर्थ दुर्जे ॥ १० ॥
 मी परब्रह्म परात्पर आद्य अनामय अव्यय जो अविकारी ॥
 ईश्वर भूतमेश्वर मी मज नेणति मूढ कदां अविचारी ॥
 मानिति कीं उपजे भरतो असे माणुसधर्म किती अवधारी ॥
 लाविति सर्व मला च जसे शिशु अप्रसवे शशि चंचळकारी ॥ ११ ॥
 निष्फळ जन्म हि जीवित निष्फळ ते मज नेणति निष्फळ जाले ॥
 निर्फळ ज्ञान क्रियाफळ निर्फळ चितानि चित्त विचेतस ठेले ॥
 यापरि क्रूर अघातनि तामसि राक्षसि जे प्रकृतीस मिळाले ॥
 मोह करी अविवेकिनि आसुरि साधियले श्रम फार न बोले ॥ १२ ॥
 आइक जे मज जाणति सर्व भुतादिक अव्यय दिव्यरूपाते ॥
 दैवस्वभाविनि शांति क्षमा निज ज्ञानप्रकृतिस आश्रित होते ॥
 आवडिनें मजला भजती मज वांचुनि आणिक्र नेणति चित्ते ॥
 सांठविलें हृदयीं मजला म्हण अंतर वाढ तयां म्हणिजेते ॥ १३ ॥
 कृष्ण हरी नृहरी मधुसूदन कीर्तन या परि नित्य करीती ॥
 जाणुनियां मज सार्यक अर्थ विचारुनि नाम जिवांत धरीती ॥

१३ पृथा=कुंती. १४ बुझ=समज १५ निमित्त=कारण (निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन्)
 १६ सृजिते समर्थो=उत्पन्न करिते वेळीं. १७ मागति मागति=पुनः पुनः १८ वपिता=
 पेरितां. (वप् बीजसंताने). १९ भारत=हे भरतकुलोत्पन्ना अर्जुना. २० पादप=वृक्ष.
 २१ भारितें=भरती. २२ व्यष्टि=एकटपणा. २३ समष्टि=सर्वपण. २४ अंबु=पाणी.
 २५ परात्पर=श्रेष्ठतम श्रेष्ठ.

सर्व भुतीं मज वोळखती नमिती निज भक्तिस वोळगताती ॥
 आणि मला मिळती मज ते रिति सिंधु जसा सरितां भरताती ॥ १४ ॥
 ज्ञानहुताशानि दृश्य हवी यजि एकपर्णे यजने मज कोणही ॥
 एक पृथक्पण विश्व दिसे परि मृन्मय भासतसे घटश्रेणी ॥
 एक बहुरूप हेम नगाकृति हेम चि जाणतसे बहु नाणो ॥
 विश्वमुखे मज अर्पितसे मैत्रं हा सहज स्थितिचा धनुषाणी ॥ १५ ॥
 वेद विधान कर्तो कर्तु तो हि मि स्वीह स्वंधा मि हि मंत्र हि मी ची ॥
 औषधि मद्रुप औज्य मि अग्नि हि मी च क्रिया बहुधा हवनाची ॥
 हूतविधी मि हि आणि हवी मि हि स्वस्वरूपे सकळा समधीनी ॥
 या रिति सर्व मि यज्ञ चि जाणति मी स्वरूपे सकळां अश्वरीं ॥ १६ ॥
 मी प्रकृतीरूप माय जगाचि च बाप हि मी उपजे जग जेणे ॥
 हीं प्रकृतीपुरुषें मज पासुनि तो मि अज जगपाळक जणें ॥
 वेद हि मी च पवित्र हि मी प्रैणवाक्षर जेथुनि वेद उठाणें ॥
 ते ऋग साम यजू रूप माझे चि आणिक आइक माझि ठिकाणें ॥ १७ ॥
 मी च गती प्रतिपाळक मी प्रभु मी जननी सकळांतरमाक्षी ॥
 मी सकळां हृदयीं मज माजि निवास मला शरणास नुपेक्षी ॥
 उत्पति पालन आणि निदान मि मी च निधान तुं या परि लक्षी ॥
 बीज मि अव्यय मी शशिचे परि शुक्ल रचे क्षिण उत्तर पक्षी ॥ १८ ॥
 मी च तपे रविच्या किरणे वरषे नाभि पाउस होउनिपां ॥
 मी च करी सकळां प्रति निग्रह मी च सृजो बहु लोक तपां ॥
 मारितसे सकळांस हि मृत्यु मि मी अमृतोपम माझि दया ॥
 शाश्वत मी च अशाश्वत मी मज वांचुनि ठाव नसे चरया ॥ १९ ॥
 नेणुनि मि त्रय वेदविधी यजिताति सुरा बहु सोमपे यामें ॥
 आणि मनीश्वरकाम चि या चिंत्ति पाप समिश्रित पुण्यप्रसंगें ॥
 त्या सुरुते मन चितित पावति भोगति ते दिवि^{२६} भोग निजंगें ॥
 कामदुर्घां घोरं सांपडली तिस क्षीर^{३१} उपेक्षुनि कांजि च मागे ॥ २० ॥
 जो पदरी धन तो कळवतिण जाण जिवाहुनि आधिक मानें ॥

२६ घटश्रेणी=मंडक्यांचा समूह. २७ मस=यज्ञ. २८ कतु=यज्ञ. २९ स्वाहा=देवांस
 आहुती देते वेळीं उच्चारवयाचा शब्द. ३० स्वधा पितरांस पिंड देते वेळीं उच्चारवयाचा
 शब्द. ३१ आण्य=शेळीचें तूप (अजा=शेळी). ३२ प्रकृति=स्वभाव. ३३ पुरुष=आत्मा.
 ३४ प्रणव=ओंकार. ३५ सोमप=सोमरस पिणारे. ३६ दिवि=स्वर्गांत. ३७ कामदुर्घा=काम-
 मधेन. ३८ क्षीरदूध. ३९ कांजि=कण्ठा. ४० कळवतीण=वेष्ट्या.

पुष्प मते सगुण्य परि दीक्षिते^१ द्वार हि पाहुनि ये नयनानीं ॥
 भोगुनि स्वर्गसुखासि धरे उतरे बहु भोगित या जिवयोनी ॥
 या परिचे^२ इन्द्रियधर्म चि कामुक त्या भवसंगतिने सुखहानी ॥ २१ ॥
 चातक जैवि धनैश करो जिवैना परि बाळक चितिति माता ॥
 तैवि अनन्यगता मग चितिति जे जन जाण उपासति ताता ॥
 ते मज माजि मि त्यां आंत बाहिर गौरि जसी जिवैनी बुडवीता ॥
 हो निज योग^३ मि वाहे^४ निरंतर क्षेम^५पूरःसर पांडवनाथा ॥ २२ ॥
 जाण जरो जन सर्व उपासति आवडिने विधिपूर्वक देवा ॥
 ते हि तरा मज पावति मी मूळ सर्व उपासन सार्थक भावा ॥
 पाति लवे तित नेत्र सुखावत जैवि तसे सुखहृत्तिस पावा ॥
 मद्रुप देव समस्त हि अर्जुन भिन्न नसे कधि देह अवे^६ ॥ २३ ॥
 यज्ञस्वरूपक सी वदती श्रुति सर्व हि यज्ञमुखे मि च भोक्ता ॥
 यज्ञ हि मी च धनी मज अर्पित यज्ञ समासिस मी फळदाता ॥
 यापरि नेणुनियां मज अग्निरवीवरूणादिक इंद्र समस्तां ॥
 जे भजती गति पावति ते तुज सांगतसे धरि अंतरि पार्था ॥ २४ ॥
 देवैती तरि देवपदा प्रति पावति यैजक देव चि होती ॥
 पितृव्रते पितृपूर्वक आचरतां पितरांवरि निश्चित येती ॥
 भूतगणां भजती भुत होतिल जे मज आवडिने भजताती ॥
 आप ते मज पावति निश्चित अक्षय मद्रुप होउनि ठाती ॥ २५ ॥
 आइक मत्परनिष्ठ कसा तरि पुण्य समर्पि फलादिक झाले ॥
 हे न मिळे तरि काय उणे जळ अर्पण आवडिने मज केले ॥
 ते मांवि घालुनि भक्षितसे जणु अन्न नसे बहु काळ भुकेले ॥
 तांदुळ विप्रकरार्पित द्रौपदिद्याकमुखे भुवनत्रय धाले ॥ २६ ॥
 पाहसि बोलसि ऐकसि चालसि इंद्रियधर्म समस्त करीसी ॥
 कीं बहु धैर्यस भक्षण भक्षिसि भोगिसि भोग अपार सुखासी ॥
 यज्ञ अनेक विधी यजिसी बहु दान जना धन घेसिल देसी ॥

११ दीक्षित=आश्रित. १२ जयी=कडू, यजुः, व साम हे तीन वेद. १३ घनाश=
 मेघाची आभा. १४ जैवि=पाणी. १५ गार=पाण्याची गार, बर्फ. १६ योग=जी वस्तु आ-
 द्याज्यक नाही ती प्राप्त करून घेणे. १७ क्षेम=प्राप्त झालेल्या वस्तूचे रक्षण करणे. १८
 पात=होण्याचे पारि. १९ अवेष्ट=अवयव. २० यजी=पूजक. २१ याजक=यजी. २२
 मद्रुप=गोद. तिसर, तुरड. आंबड, खारड, कडू हे सहा रस (एक द्वित्र्यादिद्युक्त्या मधुर
 कटुकप्याधालक जातिभैरेकस्मिन् पट्टसिः स्युर्गणक कति वद व्यजने व्यक्तिभेदाः ॥
 भास्कराचार्यकृत टीकावती)

कां तप आचरसी करसी व्रत अर्जुन ते मज देइ फळेंसो ॥ २७ ॥
 सर्व शुभाशुभकर्मफळा जरि अर्पितसे निरहंकातिनें ॥
 ते सुखदुःखफळास न भोग हि जो बहु जन्म किती मरणें ॥
 पारिति ज्ञानसमिश्रित अंतर बंधन मिथ्य करी भजनें ॥
 मुक्त असा मज माजि च पावसि तूं करसी म्हण हें कयनें ॥ २८ ॥
 नो मि कसा तरि सर्व भूतीं सम कांचन जेवि समस्त नैगांते ॥
 द्वेष कधी न करी पदिचा पदि मस्तकिचा प्रिय नाहित याते ॥
 आणि मला भजती जिवनीं जळसिन्धुसरी परि येकरसाते ॥
 ते मज "भीतरि मी आंत बाहिर भेद तयां मज नाहि च नाते ॥ २९ ॥
 जो हिन कर्म करी हिन जाति हि नाव शुचि स्मित नाणित वाचे ॥
 तो अनुताप धरी मज सर्व भूतीं भजनें हरि दोष मनाचे ॥
 त्यास मि साधु बरोबरि मानित भागिरथी " मळ गाविरसाचे ॥
 गोवडती जन त्या परि पावन देखुनि तो मम मानस नाचे ॥ ३० ॥
 ज्या घडि ये मजला शरणागत त्या घडि धर्मस्वरूप चि झाला ॥
 पाउनि शांतिसुखा प्रति मद्रूप शाश्वत ब्रह्म सुखें सम धाला ॥
 हे कुरुनंदन सांगुं किती तुज भक्ति सुधारस जो नर प्याला ॥
 तो कधि नाश न पावतसे हरिभक्त असे म्हणताति तयाला ॥ ३१ ॥
 जे मजला शरणागत निश्चित जाणति ना मज वांचुनि काही ॥
 तो पशु कां बहु पापि हि योनित जन्म तया परि पावन नाही ॥
 स्त्री शिशु वैश्य किं शूद्र हि अंत्यज भक्तित जातिस कारण नाही ॥
 मद्रजनै परमा गति पावति कुंटणिका कुबजा निज देही ॥ ३२ ॥
 या वरि ब्राह्मण क्षत्रिय उत्तम जन्म हि उत्तम कर्म जयांचें ॥
 ते मजला शरणागत ते किति वर्णुं मि पुण्य अगण्य तयचि ॥
 हा बहु दुःखसमुद्र अशाश्वत पाउनि लोक सुनिश्चित कैचे ॥
 यांत तुं जन्मसि ते मज ये भज आइक वर्म कसे भजनाचे ॥ ३३ ॥
 हो मज भक्त मनांत मला धरि सर्व क्रिया मजलागि समपी ॥
 सर्व भुभूतीं मज जाणुनियां नमि अर्जुन हे बहु पद्धति सोपी ॥
 सर्वभुतात्मक मद्रूप होसिल ब्रह्मपरायण अद्वयरूपी ॥
 उद्धवचिदधन सांगतसे गति पावति हे नर जे अनुतापी ॥ ३४ ॥

नवमोऽध्यायः समाप्तः

५३ नग=दागिने. ५४ भीतरी=आंत. ५५ भागीरथी=गंगानदी. ५६ रस=पाणी. ५७
 सुधा=अमृत. ५८ परमा=उत्तमा.

कान्हा त्पांस म्हणे तुम्हीं न करणें चिंता असा निर्भया ॥ १ ॥
 ऐकोनी हरि-उत्तरा व्रजैवधू नावेंत त्या वसुनी
 मध्ये माधव शोभला शशि जसा वेष्टीत तारागणी ॥
 नौका चालविली जळी पडुडली ' नौ काय केली असे
 कृष्णें ते समयी विचित्र करणी कौशल्य केलें असें ॥ २ ॥
 सूर्यातें लपवी सुदर्शन नभीं टाकोनियां सवरा
 देखोनी तम लोचनीं मग मनीं चिंतातुरा सुंदरा ॥
 आतां काय किजे उपाय रचिजे या माधवा रक्षिजे
 केवीं नाव तरोनि जाइल तिरा आतां कसी वांचिजे ॥ ३ ॥
 चिंता त्या करिती निशी प्रगटली जाला रवी-अस्त हा
 तों कृष्णें पवना प्रती सुचविलें तूं सूट वेगें महा ॥
 इंद्रा तद्रत-वंश-भूषण करी आज्ञा कसी आयका
 चारी मेघ हि एकदा चि वरुषें ऐसें करी कौतुका ॥ ५ ॥
 आज्ञा हे हरिची धरी निज शिरीं वायू शचीचा पती
 झुंसाटा मग सूटला गडगडा मेघोदरीं गर्जती ॥
 वीजचि कडके भडाड भडके एकेसरे दाटती
 मोठी वृष्टि पडे क्षिती जळमयी संपूर्ण झाली क्षिती ॥ ६ ॥
 ऐसा हा प्रळयो शशांकवदना देखोनि आकांतल्या
 ब्रह्माचा समयो निदान गमला कल्पांतसा भासला ॥
 वायानें लहरी उडेत गगनीं नौका उलंडे जळीं
 कान्हा हा भयभीत होइल क्षणी त्या शांकिती अंचळी ॥ ७ ॥
 पाहे कौतुक पन्नगरि प्रभु तो सत्वासि त्यांच्या कसा
 मृत्यूलार्गि भिती किती मज प्रती रक्षीति या राजसा ॥
 तेव्हां काय करी हरी लवकरी नौकेस छिद्रें करी
 त्या मार्जी जळ येतसे मग पहा घाबीरल्या सुंदरी ॥ ८ ॥
 मोठें संकट मांडलें यदुपती कैशा परी रक्षिजे
 नाना छिद्र पडोनि वारि भरलें या लार्गि कैसें किजे ॥
 तो बोले व्रजपाळ गोकुळपती आहे तया यत्न कीं
 छिद्रें ही बुझणें तुम्हीं सकळीं फेडूनियां कंचुकी ॥ ९ ॥

६ कान्हा=कृष्ण. ७ व्रज=गोकुळ. ८ शशि=चंद्र. ९ तारागण=नक्षत्र समूह. १० नौ=नाव. ११ शचीचा पति=इंद्र. १२ शशांक=चंद्र. १३ लहर=लाट १४ अंचळ=पदर. १५ पन्नगरि=कृष्ण.

कंसारीवचना प्रती परिसुनी हें गोपिका मानल्या
 रौभा त्या नवयौवनीं निजकरें चोळ्या तिहीं फेडिल्या ॥
 नावे छिद्रबिळें विलोलनयना त्या घालिती कंचुकी
 तेणें तों जळ नावरे लहरि त्या नावेंत येतात कीं ॥ १० ॥
 बाळा त्या सकळा मिळोनि वदती हा ! वारि तों नावरे
 या कृष्णाप्रति रक्ष रक्ष गिरिजाकांत ! त्वरें धांव रे ! ॥ *
 सर्वांची करुणामिथी तुज प्रती कैसी नये काव रे ॥ ॥ ११ ॥
 ऐसी जों करुणा करीत अबला तों काय बोले हरी
 चारें^{१०} फेडुनि सर्व ही तुम्हि बुझा छिद्रें बहू सत्वरें ॥
 लज्जा त्या लज्जुनी विलासगमनी वस्त्रें करें फेडिलीं
 कृष्णा लागुनि वांचवू म्हणुनियां छिद्रात त्या घातलीं ॥ १२ ॥
 छिद्रें ही बुजलीं परंतु जळ हें नौके मधें चालिलें
 गोपीचा कटिमध्यभाग उघडा व्यापोनियां राहिलें ॥
 कृष्णाचे हृदयीं जळा गवसिलें तेव्हां कसें वर्तलें
 गोपीहां हरिलागुनी निजकरें स्कंधावरी घेतलें ॥ १३ ॥
 मोठा लोट हि नावरे दिसतसे संपूर्ण नौका जळें
 नारींच्या निजकंठ वारि चढलें कृष्णा शिरां ठेविलें ॥
 आतां ठाव नसे हरीस उरला कोणे स्थळीं ठेविजे
 वेगें त्या यदुनंदना सकळ ही गोपांगना रक्षिजे ॥ १४ ॥
 ऐशीया करुणोत्तरा यदुविरे ऐकोनियां सादरें
 गोपीचा निजभाव जाणुनि मनीं संतोष दामोदरें ॥
 तेव्हां काय करी हरी लवकरी चक्रासि पै काढिलें
 तेव्हां तो पडला प्रकाश रविचा वेगें तमा छेदिलें ॥ १५ ॥
 गेले अश्रु विरोनियां पवन ही झाला अती मंद हा
 नौकेचें जळ शोषिलें परातिरा गेले त्वरेसीं पहा ॥
 ऐशा देखुनि कौतुकासि वनिता आश्चर्य मानीतसे
 लीला हे अवधी विचित्र करणी कौशल्य केलें असें ॥ १६ ॥
 राधा माधव गोपिका सकळ ही आल्या अशा भूवना
 आज्ञा घेउनियां हरि प्रियवधू गेल्या स्वयें भूवना ॥
 गाती ऐकति हें प्रीतिकरुनियां मोक्षास ते पावती

१६ रामा=स्त्रिया. १७ यौवन=तारुण्य. १८ बाळा=स्त्रिया. १९ गिरिजाकांत=पार्वती-
 पति, २० चौर=वस्त्र. * ह्या श्लोकाचा चवथा चरण मिळाला नाही,

भांगे वामन ठाव देई मजला पायीं तुझ्या श्रीपती^{२१} ॥ १७ ॥
इति नौकाचरित्रं संपूर्ण

उपदेशमाला. (प्रकरण दुसरें.)

ब्रह्म जाणायाची इच्छा तूज आहे ॥ तरी तूंची पाहें आपणातें ॥ १ ॥
आपणातें बरें वोळखीशी जेव्हां ॥ सर्वगत तेव्हां तेंची ब्रह्म ॥ २ ॥
ब्रह्म जाणों ऐशी इच्छा कवणासी ॥ तूंची अविनाशि ब्रह्म जाण ॥ ३ ॥
जाणोनी जो आत्मा ब्रह्म तें आपण ॥ पाहे हेही खूण, तूशी तूंची ॥ ४ ॥
तूंची सगे तूझें निजरूप कोण ॥ आपणा आपण विचारोनी ॥ ५ ॥
विचारोनी देह मी जरी म्हणसी ॥ स्वप्नीही देखसी देह जैसा ॥ ६ ॥
जैसा स्वप्नदेह नव्हेसी सर्वथा ॥ हाही देह मिथ्या तैसा जाण ॥ ७ ॥
जाणोनी निजरूप या देहावेगळे ॥ जड हा केवळ आत्म्यावीणें ॥ ८ ॥
आत्म्यावीणें देह शव दिसताहे ॥ प्राण तोही नव्हे निजआत्मा ॥ ९ ॥
आत्मा प्राण तरी विषयाचें ध्यान ॥ मी तो ऐसें ज्ञान प्राणां नसे ॥ १० ॥
नसे ज्ञान प्राणा विषयचित्तन ॥ तेंहि तूझें मन आत्मा नव्हे ॥ ११ ॥
आत्मा नव्हे मन विषयाचें ध्यान ॥ मुरे तेंहि मन सुषुप्तीत ॥ १२ ॥
सुषुप्तीत नाहीं कांहींच प्रतीती ॥ त्याही शून्याप्रती जाणसी तूं ॥ १३ ॥
जाणशी तूं तेंहि कांहीं न कळणें ॥ जागृतीत जेणें तोची आत्मा ॥ १४ ॥
आत्मा तो वोळखें मनोमय कोशी ॥ आतां उपदेशी देई चित्त ॥ १५ ॥
चित्त बुद्धि मन आणि अहंकार ॥ यांमानी निर्धार स्वरूपाचा ॥ १६ ॥
स्वरूपाचा थारा चहूंमाजी जेथें ॥ वाटे तूज तेथें निज पाहें ॥ १७ ॥
पाहें तें पाहणें जें सर्व जाणणें ॥ पाहोनी राहणें उगें तेथें ॥ १८ ॥
तेथें आपणातें आपणची पाहे ॥ तेंची ब्रह्म आहे सर्व देही ॥ १९ ॥
देही जें जें आहे तें तें हेची पाहे ॥ पाहता तो आहे वेगळाची ॥ २० ॥
वेगळेंची आधीं हें तत्व जाणावें ॥ मग तें पाहावें सर्वां ठायीं ॥ २१ ॥
सर्वां ठायीं सर्व देह इंद्रियातें ॥ तेंची वर्ते चित्त ऐसें पाहें ॥ २२ ॥
पाहे तेंची सत्य सर्वत्र जाणीव ॥ असत्य हें सर्व मृगजल ॥ २३ ॥
मृगजल जैसें सूर्याचे किरणीं ॥ विश्व तैसें जाण सर्व ब्रह्म ॥ २४ ॥
सर्व ब्रह्म पाहे वामन स्वरूपी ॥ त्रिविक्रमरूपी विश्वरूप ॥ २५ ॥

इति कविराजमुकुटालंकारहार श्रीमद्भामनविरचित उपदेशमालेचें द्वितीय प्रकरण समाप्त.

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

[वामनी प्रकरणार्त्ते]

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
६	टीप १	दुहिता	दुहिती	१९	टीप	१७ उचलून	शुद्ध.
७	" १	कंभर	शुकाचायाची वाणी	२१	१६	जसे	जसे
" २	" २	दुर्दशा अ०	दुर्दशा अथवा कंभर	" २३	२३	गमे	गमे
९	१३	हे	हे	१२	९	गमाविले	गमाविले
१०	२०	हे	हे	" २०	२०	तथापी	तथापी
११	१	तुझे	तुझे	" २३	८	वसे	वसे
" ११	टीप ११	केश	केश वि	२३	टीप ३	करिता झाला	करिता झाला
" १२	८	सुखामृत सागर	सुखचंद्र	२७	२२	सर्वांवरों	सर्वांवरों
१३	टीप ११	खवण	कवण	२८	१८	शृंगार	शृंगार
१४	१८	सिंह	सिंह	२९	१३	फळे	फळे
१५	१८	सत्ता	पद्मा	३३	१५	ते	ते
१५	२१	आशा	अशा	" १२	१२	चरमे	चरमे
" २३	२३	गुढय	गुढया	३४	१३	दान	दान
१६	१८	शद्ध	शब्द	३५	१३	अत्यल्पकाळ	अत्यल्पकाळ
१७	२३	द्वर्दी	द्वर्दी	" १८	टीप १७	१५ वक्त्र	१५ वक्त्र
१८	टीप २	शुंडाभाते	शुंडाभाते	३६	१८	घन	घन
१९	७	पुसो	पुसो	३७	३	श्रीकांत त्या	श्रीकांत त्या
" ११	टीप ७	तरुच्या	तरुच्या	३८	२९	प्रवृत्ति	प्रवृत्ति
" ११	११	समूहास	समूहास	४०	१५	बाळे	बाळे
" ११	टीप १६	त्या सि	त्यांसि	४१	५		
" ११	टीप १६	रुष्णाचा	रुष्णाचा				

७३	११	अध्यास	अध्यास
"	२४	जाला	जाला
७४	३	विषदार्थ	विषदार्थ
७५	२६	कुमरी	कुमरी
७६	२३	निदिध्यास	विधान
७७	१२	सरे	तरे
७८	१४	...	गळे
"	४	... दुखुनि	उचलुनि स्व
७९	१२	जों मन	हे मन
"	१३	म्ह	बाबा
"	सवाई ३ व ४ यांचे मध्ये ही अधिक सवायी पाहिजे.		
"	नाशवितां हि परोक्ष नसे परि आठवितां हि परोक्ष दिसे ।		
	आठव नाठव दीनि हि मोडुनि आत्मसमाधि सुखांत बसे ॥		
	देह विलक्षण आपुल लक्षण हे स्मरतां हृदयों गवसे ।		
	व्यर्थ कला सकळा म्हण वामन ते गुरुच्या भजनीं च असे ॥१॥		
७९	२४	हाजनि	होजनि
८०	टीप १	समूह	समूह
८१	१८	मरद	मरद
"	१८	बटूपद	बटूपद
"	टीप २१	कट	संकट
८२	२	माहित	मोहित
८३	२	वागा	मागा
"	१३	खोबज तो	खोबजती

४१	टीप ३	खोटी	खोटी
४२	१५	यती	यती
४४	३	पुन्हा	पुन्हा
४६	२६	अन्ही	अन्ही
४८	४	बळीस दारा	बळीस दारा
"	२६	माडिया	माडिया
४९	१५	द्विज	द्विज
"	४	हंस जया	हंस जया
५०	३	सुवर्णा	सुवर्णा
५१	२९	इंधनाचे	इंधनाचे
"	३०	उपाशी	उपाशी
५६	१०	सुकानें	सुकानें
"	"	संगीत मूपा	संगीतलें त्या
६२	३	सिद्धयर्थ	सिद्धयर्थ
६३	२८	लिंगदेह	लिंगदेह
६५	टीप २	जागे असणें	जागे असणें
"	१७	जशी	जशी
६७	१	आत्म	आत्मा
६८	१	बंध	बंध
७०	१६	दिसें	दिसे
७१	टीप २	वायुपुत्र	वायुपुत्र
"	"	दशमुख	दशमुख
"	२१	हृत्क	हृत्क

[वामनी प्रकरणाचे]

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध. आते	शुद्ध. आते	पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध. विलोक केडमशत्रु असे बोलत वाड्मने मज घडे षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय
८४	६	...	{ येकि दशविति तर्जनि नासिकि रेवुनि ओठ हि चाउनि दांते	१०५	८	अशुद्ध. विलोक केडमशत्रु असे बोलत वाड्मने मज घडे षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय
"	१२		{ नासिकि रेवुनि ओठ हि चाउनि दांते	"	टीप १६	
"		घराणी	गन्हाणी	१०६	३०	असे
"	१७	...	"लेंकर" ह०	१०८	१८	बोलत वाड्मने मज घडे
"	१६		{ हास्य म्हणे हरि हांसत चाड हो याचि तुम्हास हि काय शिराणी	१०९	५	मज घडे
"	१७	"लेंकर" ह०	{ हास्य म्हणे हरि हांसत चाड हो याचि तुम्हास हि काय शिराणी	"	२३	षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय
८८	१६	सरल क्षेमला क्ष छेदुनि त्या रिपू जो चलता तनुजेंद्र चवळे छ मनि युग	सदल क्षमला वृक्ष छेदुनि त्यासि पूजी चुलता दनुजेंद्र चवळे *	११०	१३	षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय
९०	१३	टीप ५		"	१५	षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय
९३	१३	टीप ४		"	१७	षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय
९४	४			"	टीप	षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय
"	५			"	"	षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय
"	३			"	२४	षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय
९८	७			१११	३०	षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय
"	२०			११४	१३	षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय
९९	टीप			११५	४	षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय
१००	६			१२१	११	षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय
"	१३			१२३	६	षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय
"				"	८	षड्स वोटिका वोहिन (वहिनी) १ विडयाचे पानांची विडयाचे पानांची १ हंसाचे परांची गादी १ कुचेल तेथ आज्ञान्व जाउनि रेवुनी व्योमगामी अकाय

[वामनी प्रकरणांचे]

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ.	ओळ.	शुद्ध.	अशुद्ध.	पृष्ठ.	ओळ.	शुद्ध.	अशुद्ध.
१७६	२०	सर्वगत	सर्वम	१८४	१	अनुमति	अनुमती
"	२३	"	"	"	"	अनुमति	अनुमती
१७७	११	गुण विलक्षण	गुणविलक्षण	"	१४	निषधाने	निषधाने
१७८	७	व्रत	व्रत	१८६	२९	धरिते	धरिते
१७९	५	सर्वगत	सर्वग.	१८८	१५	अव्यक्त	अव्यक्त
"	२० (श्लोक २७३)	"	"	"	२८	सर्व	सर्व
"	२१	"	"	१३८	१३	दृक्षनामें दक्ष	दृक्षनामें दक्ष
"	२५	"	"	"	१३	द्रीपनामें दक्ष	द्रीपनामें दक्ष
१८०	१२	यास्तो	यास्तौ				

समाप्त.

स्वराज्यरक्षणार्थं स्वदेशं गतवति तत्रांतरे ब्रह्मभैरवभाक्कश्चिदपरस्तत्सोपावह्यैः किल यशस्विराट् नाम महावीरः पूर्णपुरमागतैतदुभयसैन्यमप्यात्मपराभूतमेव चकार । ततस्ततोवाचनिवृणोमी राजा वासवीयपुरमागत्यात्मनो त्वात्सराज्यप्राप्तये महाराज्ञीमहा-
ज्जनेन केनचिदाचारितं निजांतिकमेव सहस्रस्यस्यदिरूपं समयबंधमुरीकुर्वस्तेन प्रापि-
तराज्यः परं निरांतकमेवावसत् ।

हीर०—वयस्य तयात्वे महाराज्ञीजनस्य तेन संग्रामसाधनं किमासीत् ।

माणि०—ऽग्रेण वचनं मे समग्रम् । तत्र समयबंधे निजशक्तिं विक्रामवेत्य राजा महाराज्ञीप्रतिनाप्रतारणार्थमाषत्सैन्यसंग्रहोपक्रमं चक्रे । ततश्च राज्ञीजनस्तदेतन्नि-
श्चित्य प्रजापालनवृत्तिं चाप्यव्यवस्थितामवगम्य तेन सह समयबंधांतरमकरोत् । तत्र
चार्ताव विक्रामात्मशक्तिमाकलय्यासौ तदसहमानः किंचिदकार्यमकरोत् ।

हीर०—किं तदकार्यमकार्यमुना ।

माणि०—कर्णे । एवमेतत् । ततश्चैतदेवैतज्जन्यजनकमासीत् । तत्रैतद्वावसंभाव-
नापूर्वकनिजजनप्रेषितपत्रिकावगन्तैतदखिलार्थप्रज्ञाभ्युन्मूलनबद्धपरिकरमहाराज्ञीमहाज-
नप्रेषितचमूपाः स्वसंदेशनभात्रिपुजनमनोभयंकरस्वरूपाः संरचिताव्यूहाः संतः पूर्ण-
पुराभ्यर्णमाश्रयमासुः ।

हीर०—ततस्ततः ।

माणि०—सखे ततः स राजा ।

बद्धघनसेनानीजनमंत्रपरायत्तमानसो मानी ।

मत्वा मृधं परैर्वैरमनुमेने मानिजन्यजनान् ॥ ३५ ॥

ततश्च तददिष्टतच्चमूपास्तयः सखद्वस्तंबैरमतुरंगमचक्रगपद्रात्मकचतुरंगचमूश्रेष्ठाः
सतो महाराज्ञीनासीरसंमुखाः समभवन् । ततश्चान्योन्यं संप्रवृत्ते प्रधने ।

कंपिनीघनधनं जययंत्रध्वानसंश्रुतिगलद्गुरुर्धैर्यः ॥

स्वाज्ञयोपगतगजमूपतीन्मामवध्वामिति भूर्यधीवदत् ॥ ३६ ॥

किं च ।

प्रकामं दुःकर्णेनपजनसुरन्याहतधियो

नरश्रेष्ठत्यक्तः खलजनसुसक्तो मम करः ॥

रणप्रौढाः कार्यं कथमहह चेतः परमहो

रणोत्कर्षजाः प्राप तदुरुभटैः संख्यभ्रमयः ॥ ३७ ॥

इत्येतदाकर्ण्य सुभिरकरैरिव नीरसैर्यकाभाः स्वधीरतद्दृष्ट्येच्छवः प्रोचुः ।

मारद्युनयैर्लानि मनसः शतशः सहस्रशो वापि ॥

भित्त्वारिथोधपटलं दष्टतृणं ते प्रदर्शये मा भैः ॥ ३८ ॥

१ नान । २ सेना । ३ सेनापति । ४ सेना । ५ गज ।

अपि च ।

मा राघवैर्नितातं लाघवमपि संचिताग्रधैर्यभरः ॥

उररीकुरु कृतज्ञन्यः साम्राज्यं वामुरेद्राज्यं वा ॥ ३९ ॥

अथवा किं बहुना ।

टणत्पटहनिस्वनं विशाति घोरमायोधैनं

नमत्यापि गुरूंस्त्वयि प्रणययोधने कः परः ॥

लसंति रणमंडले प्रवरसादिनः प्रोज्वला

रयाः प्रकटुपत्तयो मदकलाः प्रभो त्वत्पुरः ॥ ४० ॥

ततश्च तदारोपितैषद्वैयधरो राजा नैजयानानयनाय निदेशकारिणः सदिदे-
वा । इतश्च प्राह ।

द्वंद्वे गोस्वामिन इव दुर्मददुर्धरमुधैर्यसारान्भो ॥

वदतेति योधयध्वमस्मद्योधान्मिलित्य सुभटैस्तैः ॥ ४१ ॥

तत्र तदानीं कश्चित् ।

सूर्ध्वग्रीववरोर्ध्वकर्णगगनप्रोक्षितपादो महा-

नूध्वं लोकमधोयवा चिरतरं संविश्य संजीवितुम् ॥

प्रोष्यावः प्रतिदातुमस्मि सुमुखः संयाच्यतां कुत्र वो

नर्मेत्यत्र विकल्प्य पृच्छति हयः पद्भ्यां परान्मे वरः ॥ ४२ ॥

राजा तत्रातिरे निजनिदेशकरानीतयानमीक्षमाणो यथोचितवेषाभरणः पुनः पुनः
संवादितदेवभूदेवचरणः सन्समारूढयानो रणांगणसरणिमनुससार । तत्र चारादेवा-
न्योन्यं स्वपरसंप्रवृत्तं तुमुलमीक्षयामास । अथ तदानीं कश्चिन्महावीरस्तन्महाराजाभ्यर्ण-
बहुकर्णेर्जपं तद्वह्नुक्रोशभाजनं कंचन महाजनं प्रत्यतिरोषकषायितेक्षणः सन्नये
मुनिवृत्तिविख्यातपूर्वभूसुपर्ववेषविडंबितवीरभाव शृणु ।

आकारतौल्यलभ्यं न भवति गुणगौरवं परेषां नुः ॥

गुरुवर्तुलकनकाभामास्रसमं त्विद्रवैरुणि स्यात्किम् ॥ ४३ ॥

अतः सैषतंतुपशुपंक्तिरिव नेयं कंपिनी त्वदायत्तातः समाहितस्वांतोस्मादपसर नो
चेत्प्रातिपर्वसंछिन्नाशेषसंहननो त्यत्रैव शेषे शरीरशेष इति । अथ सोपि ।

इति तद्वाग्वजाहतिकलुषितनयनस्तमाह सोत्तररे ॥

पश्येदमिति भणन्बहसिना विद्वान्विवेश परसेनाम् ॥ ४४ ॥

तदानीम् ।

टणत्कारो घोरः समभवदरीणां कलकलः

पदातीनां यूथं विघटयति विप्रे बहुतरः ॥

१ युद्ध । २ बाध । ३ समर । ४ सूचक । ५ दथा । ६ मद्य । ७ यज्ञ । ८ पायदळ ।

रसास्वप्नं राज्ञीभटपटलगः कश्चन पटु-

निरुधन्दीर्घा संगमयदयि निद्रां क्षणवशात् ॥ ४५ ॥

ततश्च राजा ।

श्रुत्वा साधनविरहान्निजवीरान् परपराभवान्भूयः ॥

अर्थभियंत्रगुरुतरनादगलद्वैर्यहृद्रणाद्विमुखः ॥ ४६ ॥

प्रजवत्परमाणगतिं वीक्ष्यैवं तत्र केचिन्महाजनाः ॥

प्रोचुर्मैवं विधेयमिति भूयः ॥

राजन्निवेचयामो ह्यत्रैव विवेकमद्य धैर्यधराः ॥ ४७ ॥

इति तद्विविधवर्चांसि परमाधिव्याभ्युपहतप्रतप्तस्वस्वातजीवातूनप्यन्यथामन्वानं मन्वा-
नास्तत्र केचन शरण्यशरणैतन्महाराष्ट्रभ्यर्णमेवाश्रयमासुः । ततश्च तं राजानं तात-
भूतमालोक्य महाराज्ञीमहाजनः कश्चित्तत्पृष्ठतः किञ्चिन्निजध्वजिनीं नातिदूर एव
प्रायोजयत् । इतश्च कश्चिन्महावीरः निजनाथं रघुनाथतनूजं सेनेशमीदृशमाकलप्यात्म-
नेत्यं नाचरणीयम् । किमेतन्नेदृशजुगुप्सितजीवितेनेति निश्चित्य ससैन्यमात्मानमरिसैन्य-
संमुखं चकार । तथा प्रत्यर्थिसेनेशं प्रति निदेशविशेषं च प्राहिणोत् । तस्मिन्व्याभ्युप-
गतस्वसंदेशे शोभूते स्वस्वातसंभृतार्थमर्षाभिप्रस्फुलिगो^१ द्विरणेनेवात्यरूणाक्षः शत्रुसं-
घसंघातकालीननिजदशनभियेव प्रकोपप्रकंपमानाधरः महामर्षफूत्काररुन्मुक्तकंचुका-
हिवद्विराजमानसंत्यक्तकंचुकप्रचंडदोर्दंडः द्रष्टृजनदृष्टिप्रकंपयितृमुष्टिधृततृष्टिः परि-
पंथिनः शपंतमिव शफाभ्यां भुवं संघातयंतं गंधर्वराजमधिरूढः स्वांगलभ्रतदात्वो-
चितवेषाभरणः ससेनः समरांगणं प्रति प्रतस्थे । ततश्चाहितस्वातप्रकामकंपनस्वरूपकं-
पिनीध्वजिनीनिरीक्षणक्षणांतःकरणसंभृतसाध्वसाः सैनिकास्तदनुगा अपि परपराङ्-
मुखाः संतो निजकांतारतिरणांगण एव विक्रमं विशदीचक्रुः । अथ कतिचित्सादे-
शोषोप्यनाकुलः स संगैरसागरं समाविशत् ।

ततः स वीरः प्रतिवीरकंटान्बद्धश्च भिदन्मुद्राहतास्तान् ॥

अहो भटा ब्रूत भटाग्रगण्यो वः क्वास्ति शस्तः खरकंपिनीयः ॥ ४८ ॥

हीर०—सोद्वेगम् । ततस्ततः ।

मणि०—सखे तादृक् रूपीणपाणितन्निरीक्षणक्षणात्प्रक्षीणात्मप्रहारद्वारपरतत्परतारणाति-
विचक्षणैतन्महाजनोद्वीक्षणसूचितैगितञ्जराज्ञीजनास्त्रप्रापितातिवैकल्ये तस्मिन्मंदना-
नंदमनुवंदत्याकर्णितैतदुदंतः ससामंतः समीरण इवातीव त्वरमाणोपि महाराष्ट्रायत्त
एव सुरसरितीरगः कतिपयकालेनानिर्वचनीयां गतिमवजगाह इति तु कर्णाकर्णिक-
या समाकर्ण्यते । इतश्चाद्यापि ।

१ जवळ । २ निदित । ३ कोप । ४ ठिंगी । ५ रूपट्ट केळें । ६ समरांगण ।

७ तळवार ।

पूर्णे पुरि राज्ञीप्रियघनजनसंस्थापितो जयस्तंभः ॥
स्वाकृत्या भूवल्यं राक्षायत्तं वदन्निवोज्वलति ॥ ४९ ॥

किंच ।

सुगंधिसुसरोजसंकुलसरःकुलैकाकल-
त्तमोनिकरकालसद्भरिणीन्वरं सारभुक् ॥
महीवलयसत्सरोद्भवपुरेन्द्रमित्रप्रिय-
प्रवृत्तिमुमरंदभाग् जयति मंजुराज्ञी सखे ॥ ५० ॥

किं बहुना श्रूयतां तत्त्वमिदम् ।

नाद्यापि प्रचकास्ति संमुखमहो यस्याश्चलच्चक्षुषो
यत्कोपि प्रतिवाहिनीमदगजश्रेणिसृणिर्नातुरः ॥
वर्योस्मिज्जगतीतले तदधुना मन्ये यदन्योस्ति नै-
बाद्धा यद्यपि सोस्त्यहो नगति किं यत्संमुखो नापरः ॥ ५१ ॥

अतएवैतदाशास्महे ।

नानालंकृतिरागिणी सुकरुणा पद्मानना मीनद-
ग्या वै भूवल्यं बिभर्ति सुशये श्रीमज्जनैर्वदितां ॥
रम्यां सद्गुणसिंधुसज्जनमणिश्रेणीं सुविभ्रन्मुदा
वीरा यद्वैशाः प्रपालयतु वा माता सतस्तत्करः ॥ ५२ ॥

अथे प्रियवयस्यैवं विविधसाधुजनानुपालनायासेन किमात्मनः फलमेतस्याः । परंतु ।

ग्रीष्मे ह्युष्मकराभितप्तधरणीसंवाससंतप्तस-
त्प्राणान्प्राणिगणान्निरीक्ष्य हि जगत्प्राणोपि धाराधरान् ॥
आरुण्यातिजवोसकृत्सदमृतं संवर्षयन्जीवय-
त्यद्येतिघृणिनोऽनिमित्तमुद्बुधः संतीति संतो विदुः ॥ ५३ ॥

सभासदः । साधुसाध्विति समाकलितमहाराज्ञीप्रतापप्रकर्षाः संतस्तां प्रशंसन्ति परं
मणिकंकणह्रीरकंकणैश्च श्लाघ्यंतस्ताभ्यां महार्घ्यवस्त्राभरणादिकं पूर्णपात्रं प्रयच्छन्ति ।

श्रीमत्कामशराघातभिन्नस्वांताश्लिषद्भरिम् ॥
प्रोदंचितकुचं पातु तन्नीवीकर्षकश्च माम् ॥ ५४ ॥

ततः प्रविशति स्मरसुंदरो मदनमंजुलीलश्च ।

स्मरसुंदरः—वयस्य मदनमंजुलील बहुतरचतुरंगसेनानुरुद्धः सौधैर्प्रवेशपयोतः सोम-
शेखरसंदर्शनमिषेण स्वस्वचंद्रशालावातायनोपकंठाष्टापदसालभंजिकोल्लसदनल्पवि-
त्तासिनीजनविविधविलासाविलोकनेनात्मनो विनोदयावः ।

१ पंक्ति । २ स्वाधीन । ३ राजसदन ।

मदनमंजुलीः--तयेति तत्सनायः परिक्रम्य ययोक्तं वेशवाटीमनुप्रविशति । अग्रतो गत्वा विलोक्य स्मरसुंदरः । सखे कासौ स्वावयवविभूषितविविधवेषाभरणा वामेतर-
करसरोजसलालेताः पूर्णसौवर्णभाजना क्र गच्छति चेदानीमतः । इयं खलु ।

वसाना कौशेय^१ कनककपिशं नूपुररण-

त्पदाग्राविद्धश्रीघनविपुलनीव्यंचलभरा ॥

विनिघ्नंती भूयस्तरुणहरिणानीक्षणशरैः

किंबहुना ।

शिवव्यामोहार्या कपटयुवार्ति स्मारयति नः ॥ ५५ ॥

मदन०--वयस्यासौ सुगुणरत्नाकरनंदनस्य वाक्सुधाकरस्य कलत्रं सुमनोरंजि-
नीनामदेवसंदर्शनमिषेण निकामं कमनमनःकर्षणपरायणा सती स्मरगुरुमंदिरं प्रति
प्रस्थिता । एह्यनया सह क्षणमात्रमत्र संल्लपाव इति तस्याः समीपमुपसृत्य ।

मदन०--अहो युक्तेमेवेदं यौवनमदप्रकर्षप्रापितपारवश्यानां चंदिरास्यानां । यतो-
सौ सुमनोरंजिनी ।

स्वसंमुखमपि प्रियं जनमिमं न दृगोचरी-

करोति खलु दूरतः परिहृतं मियो भाषणम् ॥

घास्तननितंबसज्जघनभारवाहालसाऽ

भियात्यधरसुप्रभारुणितनस्यभूषामणिः ॥ ५६ ॥

सुमनो०--ससंभ्रममुन्नम्रानना कथं मे प्रियमित्रमित्यद्धौक्तौ स्मरसुंदरमालोक्य नम्रानना
सलज्जस्मितं तिष्ठति ।

मदन०--कटाक्षेण स्मरसुंदरमभिमृशन्सुंदरिमदविशेषोयं जनोस्मादतो न किंचिदपि
शक्यम् ।

सुमनो०--समंदस्मितम् । अयि रसिकावैतंस विशेषमदजनमीक्षतो लोकस्य मनसि न
कथं पदमादधातु भयांकुरः ।

मदन०--सुदति मत्तो विशेषशून्यमिमं जनं जानाहीति गैदतो मम वचने कथमप्य-
तरस्फूर्तिस्ते कुलांगनायाः ।

सुमनो०--सस्मितमलमलं क्व प्रस्थितौ भवंताविदानीं तथ्यं कथ्यताम् ।

स्मरसु०--अयि मत्तकाशिनि हरिहरहिरण्यगर्भसंदर्शनार्थमात्रेयायतनं प्रति ।

मदन०--अयि सुनयने । तदर्थगमनाभ्यामप्यावाभ्यामत्रैवापरोक्षीकृतः मोरमत्प्राक्तनतपः
प्रभावेनेति जाने ।

स्मरसुंदर०--सुंदरि तथ्यमाह मे मित्रम् । श्रूयताम् ।

सुश्रीवत्सपयोधराभिनवसच्छायार्यपीतांबर

१ रेशमी वस्त्र । २ भूषण । ३ बोलणारा ।

यत्पाणी लसतः सुदर्शनलसत्सच्छंखकौ भामिनि ॥

सात्वं मन्मथभूर्भुजगशयना श्यामा बलिध्वंसिनी

सुमनो०—सास्मितसौगेतेक्षणं स्मरसुंदरमीक्षते ।

स्मरसुंदर०—परंतु ।

त्वांतु स्वांतमभीप्सते विधुमुखि द्रष्टुं रसालिगिताम् ॥ ५६ ॥

सुमनो०—अयि स्मरसुंदर यदि मयि ते नारा-

यणमतिस्तिर्हि न कथं मयि तद्दशावताराः ॥

मदन०—सुंदरि सत्यमाह मे मित्रम् । श्रूयताम् ।

नेत्रे मत्स्यवरे मुकच्छपवरं वक्षः सुघोणिन्यये

प्रल्हादारिविनाशिनी तव कुचौ खर्वौ मनो भार्गवम् ॥

त्वं रामा कुचचूचुकान्यतितरां कृष्णा विबुद्धा रतौ

कल्की चोष्ठ इतीयमब्धितनया सर्वांगलभाभवत् ॥ ५७ ॥

स्मरसुंदर०—परं च श्रूयताम् ।

त्वं गंगावनभूषणांकितकक्षा सच्चंद्रमौलिर्गले

सद्वक्त्रमलमालिका तव पुनः सन्नागभूषास्फुटा ॥

श्रीकंठासि तथा महारजतभूषावासिनी सुंदरा—

सैवसंकोचयुतालिका (परंतु) त्वदमृतावासि विना नो मुदः ॥ ५८ ॥

अन्यच्च ।

सुधुं त्वं चतुरागमादरयुता नागृहशाक्षासु वा-

गदाराहुंकृतिहेतिहंसगमना हेमोदरी लोकपा ॥

विबोधि चतुराननोक्तिकलना चातुर्यभाग्भासि तु

सुमनो०—किं तव मयीदृशस्ते 'विस्वभस्ताहिं व्रीयतां मत्तोवरः ।

स्मरसुं०—स्वांतं मे सुरताभिरभ्यवदनां त्वां द्रष्टुमुत्कंठते ॥ ५९ ॥

सुमनो०—चैलप्रांतपटांचलेन कपोलतलपिधानपूर्वकसावहित्यास्मितमायि रसिकाव-
तंस तर्हि मदपरोक्षैकपूर्णकामस्य तव निखिलपुरुषार्थप्रयोजकपरब्रह्मोपासननिदानस-
माकलिताशेषसमयसारगुरुचरणनिषेवणासादनायासः केवलमार्कचित्कर एवेति मम तु
प्रातिभाति । इत्युभौ कटाक्षैः परामृशति ।

मदन०—अयि सुनयने । कोत्र संदेहस्त्वत्तोऽन्यः को वाभिमतो महितो गुरुर्मे
वयस्यस्य । यतः ।

व्याकरणपूर्णदृगये बटुरातिसत्तर्कविच्च वेदांतम् ॥

सदलंकाररसा त्वं मीमांससि सद्भुजगशयनसुखम् ॥ ६० ॥

१ चंद्र । २ सुंदर इत आहित जीवे । ३ रक्त । ४ स्त्रीत्व । ५ विश्वास ।

अतस्त्वयैव निजचरणकोकनदनिषेवणेन कृतार्यतां नेयोयं चिरविषयलोलुपो मे वयस्य इति परं त्वामभ्यर्थये समाकलितशिरोजलिबंधः ॥

सुमनो०—सस्मितम् । स्मरसुंदरं प्रति । आयं सरसत्पदय कदा भवेत्ते पुनः संदर्शनम् ।

स्मरसुं०—भवती यदा समादिशति ।

सुमनो०—समंदस्मितं बिबाधरं गर्भकसरं च परामृशति ।

मदन०—सखे ते सखायं किमप्यनुक्तेतावतैव विरमाति जोषं किमेतत् ।

स्मरसुं०—वयस्य त्रिसंध्यमधुरबिबाधरगर्भकसरसंस्पर्शेन त्रिसंध्यसमयमुपशल्य-
विशल्यफुल्लतृणशूल्यकुंजं च सांकेतिकं कालं स्थलं च सूचयतीयमतिचतुरे-
न्याकलय ।

स्मरसुं०—सानंदस्मितम् । सुदति सुमनोरांजिनि तच्चतस्त्वसंदिष्टसंकेतमनुस-
रिष्यामि संप्रति गच्छाव इति कतिचित्पदानि गत्वा वामतोवलोक्य सहर्षम् ।

मदन०—वयस्य कासौ सुस्तनी सपद्येतत्पतिवेशिनी निवेशनिर्गताताव त्वर-
माणा तदुपकंठमहासौधमधिरोहति । या किलासुलभतुलाकोटिस्वर्णसरोजोपकंठसं-
रणत्कलैरवकलहंसकानिस्वैनश्रुतिक्षणसमापताद्विलासिनयनैर्दिशसुंदरसंपाताभिरम्यपद-
कंजा स्वांगसंवीतातिविमलचैलतत्तंतुजालोल्लसद्गुचिरुचिरतत्तसुंदरोर्वीद्यवयवतच्चित्रचा-
मीकैरसूत्रसूत्रितांचलातिधवलपयःपूरतदांतरस्वर्णधरणीतलशातकुंभरंभास्तंभसद्गन्-
राजीविराजितसत्कुला अनुक्षणोत्तिप्तमौनसन्मणिगणकांचीमध्यविराजमाना ईषत्कर्णोद्धि-
विधमुक्ताहारगणवेष्टितांबरसंवीतसद्वत्सजातस्वयंभुनीलकंठशंकरसन्निहिता सद्वाहुमृणा-
लपाणिकोकनदसच्छंखकोर्मिका सुग्रीवसुंदरहनुमन्मुखानुरक्तविरागिजनकभूषितिसं-
निहिता मंजुलविलोचनपाठीनोल्लसद्भ्रूनीलालकधम्मिल्लशैवालसंघसंभूषितेषा योषा
सरसाव सरसीकरोति मे चेतः । भवत्वत्रैव बकुलमूलोपहितदेही क्षणमेकं स्थित्वैतत्स-
म्यगाकलयाव इत्युभौ तथा स्थित्वा । निपुणतरं निर्वर्ण्य ।

स्मरसुंदरः—जनातिकम् । अये दीयतामितो दृष्टिः सोयमुपसर्पति निजजनसंकेत-
समाहूतसातंकसरभसतन्निवेशिनःसरणः स्वस्वांतमंजुमंजूषासमुल्लसत्सुवर्णसरससालै-
भंजिकासमवहितस्वांतानुसृतनरेंद्रमार्गोपि विविधशंकाकलंकितचेतसासक्तपुरः पश्चाच्च
विलोक्यमंतिकस्यमपि निजसहचरजनमनाकलयन्सपदि समासादितात्मनोरयसारः
प्रमोर्दमानमानसः स्मरलीलाशेखरः । प्रकाशम् । अये कोयं चोर इव परदारोपभोगपरः
परिचरतीतस्ततो निर्बध्यतामंषः ।

मदन०—कोयं कोयामिति सरभसमुपसृत्य कयं मे प्रियमित्रमित्युभौ सहासं तं समा-
ल्लिगतः ।

१ समीप भाग । २ मधुर । ३ शब्द । ४ सुवर्ण । ५ शब्द वरणारं । ६ आंगठो ।
७ पुनळी । ८ आनंदित । ९ सवेगम् ।

स्मरली०—सानंदहासम् । दृढतरमुभावपि परिभ्य अहो कुतोपि निलीय निगूढतर-
मपि मे प्रवृत्तमखिलमाकल्याण्यकांड एवेत्यं विसृत्वरशब्दौ कथं नु भवन्तौ विशिष्यते
चोराज्जारशिखामणी मे वयस्यौ ।

मदन०—सहासम् । सखे युक्तमेवेदं गुप्तचरितानामतो भवतु नाम केयं सदास्व-
द्भुक्तमुक्ता मिथ्योदरी तथ्यं कथ्यताम् ।

स्मरली०—समंदस्मितम् । सखे अस्ति खलु हिरण्यवर्धनो नाम महाधनिकस्तस्येयं
नंदिनी । गुणगंभीरनंदनस्याखर्वेक्षणस्य कलत्रं मदनवैजयंती नाम ।

स्मरसु०—सखे कथमासितैषा दोषाकरमुखी पतिवन्ती भवता ।

स्मरली०—वयस्यौ श्रूयतां कथयामि । पुराहमनवद्यातिवैशद्यगंधर्वविद्यासमासाद-
नाय रत्नरंजितं नाम नगरमास्थितो ह्यात्मगुरुचरणचरणारविंदामंदसपर्यापर्यासादि-
तात्मनोरयस्तत्र तत्र सभा स्वात्मविद्यानुभवातिसादरावहितस्वांतरसिकावतंसमहाजन-
कृतमहार्हणपूर्णपौत्रः पुरप्रसिद्धः समभवम् । ततश्चास्यास्तातो हिरण्यवर्धनोनतिचिर-
निजसमाराधनया निजजनकामनाप्रपूर्णातिप्रवीणायाः कामारिकामिन्या भवान्या
महोत्सवे स्वकुलपरंपरासंप्राप्ते संप्रवृत्ते सभां प्रति सादरं पुरसंगततत्तद्विद्वज्जनमहा-
जनशैलूषवर्यान्वारसुंदर्यश्च यथोचितं समाबध्यत् । तत्राहमपि तदत्यादराद्भूतः समागतः ।
ततश्च तदाहूतमहामनीषिशैलूषवारांगना तत्तद्भागानविलासाकलनासंमिलितरसिक-
जनसंकीर्णो सदसि स्वस्वकलाप्रख्यापनप्रवृत्तेषु तेषु तेषु तत्रांतरे चैतस्याः सोदरो
मनोनंदनो बह्वर्थनाभिर्मीमात्सगुणप्रकाशने संमुखीचकार ।

स्मर०—ततस्ततः ।

स्मर०—सखे किं कथयामि । तदानीं मत्संमुखादासीनोऽसवविलोकनोऽसुकबहुमं-
दनसुंदरीमंडले ।

यथा निशि निशाधिपो नभसि भाति भश्रेणिषु

यथा कमलमुज्ज्वलं सरसि सत्सु संवर्तिके ।

तथैव चललोचना दरहसन्मुखीयं बभौ

अथ तदानीमात्मसंमुखं मामालोक्य प्रतारितजनालोकं यथातथा समंदरिमतम् ॥

कटाक्षविशिखाऽहनन्मम मनः सुलक्ष्यं सखे ॥ ६१ ॥

अथाहमवगततत्तच्चित्ततत्त्वस्तद्वदनेदु निरीक्षणद्विगुणितप्रमोदभरो निःशेषं निजत-
त्तकलाकलापमनुक्षणमासेचनकैतन्मुखनिरीक्षणं यथा तथा सर्वश्राव्यमकरवम् । ततश्च
यथोचितं सत्कृतेषु तत्तत्सर्वजनेषु तन्मंदिरनिर्गच्छस्वपि मद्विद्याबहुरसोस्यास्तातो
मय्यनल्पप्रीत्या मां सत्कृत्यात्मनोऽस्मत्साहचर्यमतीवाचकांक्षे । अथाहमपि तद्गुरुतर-
बह्वर्थनानिरसनाक्षमो ह्यात्मगुणवयोरूपसल्लापगौरवेण क्रमेणास्तनंधयस्थविरतद्रुहजनप्रे-

१ आलिंग्य । २ बहुमान । ३ नाटकी लोक । ४ आनंदभर । ५ वृद्ध ।

मपूर्णपात्रः सबहुमानं तदुपकंठएव बहून्यहान्यवसम् । अयैकदा निःशलाकेमामालो-
कशासौ सलज्जं शिरस्युपनीतसिचयांचला ।

दरस्मितमुखी सखे नतशिरोधरानर्घ्यस-
द्विशेषकविभूषिता हरितनूतनकौशेयका ॥
समुन्नतकठोरसत्कुचयुगा रणत्पादयु-
ग्मघान हि पुनः पुनश्चपलद्वपरं द्वशरैः ॥ ६२ ॥

तदानीमहमात्मगतम् ।

अये सुमुखि सत्कुचे विकचबंधुजीवाधरे
दरस्मितसमाहृतामलसुचित्तविस्ते तव ॥
न नेत्यपि निवारितोलिकुचसत्कुचौ पीडय सं-
विकृष्य वसनं वरं त्वदधरं पिबेयं कदा ॥ ६३ ॥

ततः प्रकाशम् । तां श्यामां प्रत्यहमेवमवोचम् ।

मदन०—किमिति ।

स्मरली०—

पादौ पाणिसुनाभिसत्कुचसुदोर्ग्रीवाक्षिवक्त्राणि ते
यत्तन्मां व्यययंत्वमूनि विषसंभूतानि युक्तं त्विदम् ॥

परंतु ।

बाले बालमरालमंजुलगमे मंजुस्मिताभाषिणि
सत्यायूषनिधिः कुतो व्यययति त्वद्वंधुजीवाधरः ॥ ६४ ॥

इतीदमाकर्ण्य सा समंदस्मितम् । अयि रसिकावतंस स्थाने खलु मञ्चितपश्यतो-
द्वरे त्वयीदृशी बंधुजीवानुरक्तस्यापि मदधरस्य प्रवृत्तिरित्युक्ता नातिदूरे दूकतिरो-
हितगुरुजनमाशंकमाना मत्तकाशिनी पुनः सद्भापसंमुखं मां मौनमुद्रया मौनिनं
तन्वाना गर्भागारमाविशत् । अथ कतिपयैर्दिवसैरेकदा मनोनंदनेन तज्जघन्यजेन
सह मयि विविक्ताट्वातायनोपकंठासीने तत्रांतरे सेयं सुस्तनी स्वहस्तन्यस्तसंछन्नैकगो-
रतनी सस्मितमावयोः समीपमुपसृत्य मुष्टिं प्रकाश्यावां प्रत्यहो किमस्ति मत्करे तथ्यं
ऋश्यतामित्यवादीत् ।

मदन०—सस्मितम् । साधुसाध्विति स्मरलीलाशेखरस्य पृष्ठमास्फालयन् । भवतु
सखे ततः ।

स्मर०—ततस्तां प्रति तत्सोदर एवेत्यं बभाषण ।

स्मरसु०—किमिति ।

स्मरली०—यत्समीहितं तदहम् । अयि मदनवैजयंति ।

कोराटकीचें फूल । २ परस्परंशीं भाषण । ३ द्राक्ष ।

त्वद्धस्तसंस्थितं वस्तु वास्तवं निर्दिशेद्वि यः ॥

तस्मै किं दीयते नूनं पारितोषिकमुच्यताम् ॥ ६५ ॥

अथ दयिता ।

मत्पाणिसंस्थवस्तुनिर्देष्टुर्यत्समोहितं तदहं । दास्ये मात्वापरमैरिह ।

(किंबहुनेति निजकुचविलसच्चारुचामीकरहारमभिनिर्दिश्य)

मालामपीह कंठगमेताम् ॥ ६६ ॥

स्मरली०—सखे । अयाहं समाकलिततत्त्वांतसारोपि तन्निर्देष्टुं मनोनंदनानुमतः पूर्वं तत्सल्लापावसरदरविवृततत्करविवरसंष्टमृदुतरमृद्वीकः सुदति त्वन्मधुराधरसुधाधरितनिजनाधुरीकत्वतस्त्वत्करतलमुपानगाम त्वामुपासितुं मृद्वीकेति मन्य इत्यवोचम् । ततश्चासौ समंदस्मितम् । कथमनेन कितवेनाहं वंचितास्मीति वदंती तां मृद्वीकामीषद्वेगेन मदुरस्थले चिक्षेप तच्छैरणाद्रिर्जगाम च । अयं कतिपयैर्दिवसैरियं विधुमुखी विविक्तचंद्रशालासीनस्य मम समीपमुपसृत्य । समंदस्मितम् । अयि सरसहृदय स्मरलीलाशेखर । समीहसे सुंदर मत्प्रतिश्रुतं किं ब्रूहि मत्तः । इत्यवोचत् ।

अयाहं सुस्तनि मद्यं पारितोषिकदाने षदिते निश्चयस्तर्हि

सरसीरुहाक्षि ।

परीक्षितुं कर्कशातां समीहे मत्संशयघ्नं त्वदुरोजयुग्मम् ॥ ६७ ॥

अथ दयिता । सस्मितम् ।

परांगनां कामकलानुभूत्यै त्वं कामयोने न कथं कलंकी ॥

अथाहं ।

न वेत्सि किं कामकलः कलंकी कलानिधिर्जात इति प्रवृत्तिम् ॥ ६८ ॥

ततः प्रियतमा ।

रूपानीवाः शतशः संतीह तथापि मामेव ॥

किं कामयसे । अयाहं सस्मितम् ।

सुंदरि मोचयितुं त्वां वचःपाशात् ॥ ६९ ॥

पुनः सानंदस्मितम् । कांता ।

मत्पूरितं चेद्विषमं समोहितं तवेदमन्यश्रुतिगोचरं स्यात् ॥

ततो न किं स्यात्सविषं । अयाहमानंदाब्धिमग्नः सस्मितम् ।

सुमुखि नाहं प्राकृतोस्मि । यद्यत्र ते संदेहस्तर्हि । सुगात्रि

सृष्टशामि ते लोमलताभुजंगीम् ॥ ७० ॥

इत्युदीर्य मायि तल्लोमलताग्निमुख्यसंप्रसारितवामेतरकरसरोजे सति सैषेष्टवर्णा-

गानि पश्चादपहृत्य सस्मितं मैवमित्यवोचत् । अथाहं तत्सल्लापकह्योलिनीमाधुरी
विधुरितविवेकः ।

महेशाक्षणा दग्धश्चरति हि रतीशो विगतभी-
र्गतः पैशाच्यं यस्तरुणतरुणीस्वैर्दनपरः ॥
तदाविष्टः पीड्य स्तनकमलकोशावपि बमा-
नतांग्या बिंबोष्ठं । इत्यंतं स्मरावः ।

मदन०—ततस्ततः ।

स्मरली०—रतिपातिरलं वेति परतः । ७१ ॥

अथ सा सुंदरी सप्रणयरसकोपांकुरमये किमेतत्तवासमजसचेष्टितम् । येनं किलाद्या-
नाकलितस्वस्तिवाचनगर्भाधानसंस्कारसमारंभसंभाराप्यहमद्यैव निकाममासं त्वयैव वि-
लीकृतोत्पदत् । अथाहं फाणितप्रचुरसंकीर्णमिव कटुरोहिणीचूर्णमवगणयन्नेव
तादृशं कोपांकुरमये शातोदरि श्रूयताम् ।

वामावामसुपत्रयुक्कलशसद्वक्षोजयुग्मं मुदा
धृत्वाऽवामसु वामपाणियुगलेनोर्वीस्थजानुद्वयः ॥
आरब्धस्मरविभ्रमोतिरभसाद् दृष्ट्वाश्रुधाराद्वयं
कांति ते कुचतोऽस्मरं नवरतौ सत्स्वस्तिवाचोविधिम् ॥ ७२ ॥

शेषमशेषं तु त्वयानुभूतमेवातो मामिमं मा कोपपात्रतामैरिति सञ्चुबुकचूचुका-
भिमर्शपूर्वकं परिचुंब्य कपोलमूलमनुनयति मयि सा सलज्जस्मितं गृहजनागमनशं-
काकलंकितेन मत्प्रणयरसपंकिलेन च स्वातेन तत्र क्षणमात्रमवस्थाय ततोनुपदमसकृ-
त्परिवर्त्य मां सुप्रणयमंथरमवलोकयंती कथमपि ततो निर्जगाम । तदाद्यद्यावधितया
सारंगैसाराध्या सहानुरूपावसर एव बहुविकस्वरस्मरसंगरसमारंभो वसेहं निःशंकः ।

स्मरसु०—सानंदहासम् । साधु साध्विति स्मरलीलाशेखरस्य पृष्ठमार्गैफालयन् । अये
सदयाहमद्येत्येतदाकलये तत्त्वतः ।

मदन०—कथम् ।

स्मरसु०—

अनुरूपयोजनान्युतचित्तचमत्कृतिमरं विरिचिमयम् ॥

मत्वा गलितपराधोवयसं कंतुर्यथोचितं चक्रे ॥ ७३ ॥

मदन०—तर्जनीमुदंचयन्सखे साधु सम्यङ् निरूपितं भवनेदमेव नात्र वितर्कः ।

स्मरली०—शृणु तावत्सवयसावात्मसंदर्शनेन निजजनेनोनिवर्हणकामपूरणाति-
प्रवीणस्यानवरतनिजोत्संगविराजद्विविधाभिखंडिकत्वरितचंडिकाचंडद्युतेश्चंद्रचूडस्य च-

१ मदन । २ पीडा करण्याविषयी तत्पर. ३ छणसार मृगाप्रमाणे ढोळे आहेत जीचे ।
४ थोपटणे । ५ शंकर ।

रणकोकनदन्निरीक्षणेनात्मनस्तिमिराणि परिहरिष्यामस्तदनुकंपांकुरमासादयिष्यामश्चेति
कतिचित्पदानि गत्वा ।

स्मरली०—यामतोवलोक्य सप्रमोदम् । अहो कथमुदित एव शीतकरः ।

युवमिथुनसुशंकरः प्रकामं विरहिजनस्य परं भयंकरश्च ॥

सुरैर्गुरुतरुणीमनोज्ञजारश्चतुरचकोरदयाकरश्चकास्ति ॥ ७१ ॥

स्मरसु०—सखे निजकराक्रांताब्जिनीपुंस्त्रो मृगांको मम त्वयं प्रतिभाति ।

स्वयं दैवादस्तं गतवति निजामसृशदयं

कुमित्रौ ज्ञात्वेत्थं द्विजैपतिरसावत्रितनयः ॥

क्रुधा ताम्रस्तं तां सपदि च निरोद्धुं समुदितः

स चैतन्मत्वादावुदपतदहो सागरजले ॥ ७५ ॥

मदन०—वयस्य वयं पुनरुदयरागोनुक्रमप्रकाममंजुगौरः कुरंगतुरंगो मम तु
पुनरन्यथैव प्रतिभाति ।

क्षीराब्ध्युद्भवसुंदरीयदुपयोर्नव्ये विवाहोत्सवे

धात्रा कौतुकिना ह्युदंचिततरो ज्योतिःशरावो मुदा ॥

क्षिप्तः पश्चिमसागरे क्रमवशेनोक्षिप्यतेहो पुन-

स्तं सर्वेपि विधुं वदंति विदुषां मोहः सतां दुर्जयः ॥ ७६ ॥

इत्थं जगदानंदकंदलसत्कलानिधिमनुवर्ण्य सर्वेपि निजजनशंकरशंकरायतनं प्रवि-
श्य सानंदं मन्मथारिपदारविंदद्वंद्वमालोक्य साष्टांगं प्रणमंति ।

स्मरली०—अंजलिं बद्धा ।

यः क्षीरार्णवमंथनोद्भवमह्यैरौघं प्रजोपद्रवं

त्वं पीत्वा बहुकालकूटमपि नो खिन्नः प्रजापोषकः ॥

स्वस्वामिन्वरनागभूषणाविभो तारे शचूडामणे

स्वोत्संगाभरणक्षणद्युतिसदृक् चंडीश मां पालय ॥ ७७ ॥

स्मरसु०—सांजलिबंधम् ।

यः सद्भूतिविभूषितार्जुनतनुर्यस्यास्ति मौलौ विधु-

र्यन्मौलेः पतिता चकास्ति तटिनी चांके भवानी यतः ॥

नागा यत्र शिरोमणिद्युतिचराः खेलंति भक्तेरुपा-

शीतो भासि ततो हिमाचल इवाव त्वं हि शंभो स नः ॥ ७८ ॥

मदन०—अवहितांजलिः ।

यं गंगा विशति स्फुटं शशधरो यत्रास्ति धादांसि वै

नानागमणिस्तु यस्य तनुजो यद्वाचि पीयूषकम् ॥

१ दया । २ बृहस्पति । ३ चंद्र । ४ भयंकर । ५ महादेव । ६ जलजंतु ।

गमा यत्र चकास्ति पांडुरतनुः सत्कालकूटः स्वयं
त्वं सत्कल्वतरुः सुकामधुगवान्यक्षीरसिंधो स नः ॥ ७९ ॥
ततश्चैवं निजजनवचनाकर्णनक्षणसुवृणार्द्रहृदयो मृत्युंजयोभिव्यज्यत । वत्स किं ते
भूयः प्रियं करवाणि ।

मदन ०—

यमरं साक्षात्कर्तुं मुनयो भूयस्त पश्यन्ति ॥
स त्वं नः पुरतोद्य प्रियमस्ति चकासते किमितः ॥ ८० ॥
तथापीदमस्तु भरतवाक्यम् ।
दंपत्योत्र परस्परं प्रविलम्बमानुबंधा लसं-
त्वेर्जश्वाद्य समामुवंतु सुजनान्सपत्नयो माऽसतः ॥
राजानः मुजनानैवंतु जननीवात्मप्रजा सुप्रजाः
संतः संतु परोपकारनिरताः सच्छास्त्रविदारताः ॥ ८१ ॥
शंकरः—सानुग्रहस्मितम् । तयास्थिति निष्क्रांताः सर्वे । श्रीवर्धतु ।
काले वर्षतु मेघा विलसतु धरणी सर्वसत्सैस्यपूर्णा
लाजाः संजीवितः श्रीहरिचरणसरोजादराः संतु संतः ॥
लांकाश्वासधितार्यद्विजविबुधवरप्राप्तसर्वेहिताश्च
स्वोत्संगाभीनलक्ष्मीरिणतजितनृहरेः सानुरागैः कटाक्षैः ॥ ८२ ॥
स्वाज्ञायन्तितभुवनत्रयविधिभयपविधरेडितधियब्जः
नैजानंदं वितरन्श्रीशः सर्वोत्तमो जयति ॥ ८३ ॥
गुणगंधर्वरुषोदुमितशकविद्वेषकृन्नभःपूर्वे ॥
कविरव्यहं प्रकामं परिपाकमवाप मत्कतिर्द्वेषः ॥ ८४ ॥
श्रीपद्मनाभनंदनहमिगणस्तनृसिंहजोत्येयम् ॥
भूयोजमा कृतिः श्रीहरिचरणसरोजयोर्लसतु ॥ ८५ ॥
समशोषशब्दवाच्यो नैजाब्धः साधुसाधुसप्तार्चिः ॥
प्रातो मदिदं कृत्या गुरुहृत्यद्यालयः स नः पातु ॥ ८६ ॥
नृत्यत्कंदुकवंधुसुंदरकुवद्वद्वातिलुंठल्लम-
सौवर्णाभरणस्वनानुगुणतन्मंजराकांचारवम् ॥
जाणीं यम्प हृदि प्रकाशनिनदत्तदृढकी नृत्यति
स्यानस्य प्रमुदं सज्जसुमनं ह्येतत्परं रूपकम् ॥ ८७ ॥

स्थला ।

लोके गमाकलितसर्वकलाकलापयाज्ञानं नंदयति किं मम वाग्विलासः ॥

श्रीशः । १ दक्षिण दशमः । ३ कर्तुं आण पुष्पे

(२६)

बिंदुमाधवकृतम्

यन्नीरसोपि जगतादमिति प्रसिद्धं हिंभस्य दुर्विलसितानि मुदे गुरुणाम् ॥८८॥
इति श्रीमद्विद्वन्मुकुटमंडनश्रीमन्नृसिंहनंदनाबिंदुमाधवविरचितं कं पिनीप्रतापमं-
डनं नाम रूपकं पर्याप्तम् । श्रीकृष्णार्पितमस्तु ।

१ बालवस्य ।

[काव्येतिहास-संग्रह]

३

त्रिविक्रमछात्र

मदालसाचंपू

हैं पुस्तक

काव्येतिहास-संग्रह-कर्ते

बाणी

प्रकाशित केलें.

शके १८०३.

THE KÂVYETIHÂSA-SANGRAHA.

The object of the *Kâvyetihâsa-Sangraha*, a Monthly Magazine, edited with notes critical and explanatory by Messrs J. B. Mo B. A. and K. N. Sane B. A. is to publish in extenso. (First) the old Marâthâ chronicles (Bakhars) and other documents bearing on the history of the Marâthâ chiefs and other princes of the Deccan, and (Secondly) all the Marâthâ poems that were not published in the late *Sarva-Sangraha* and all Sanskrit poems included neither in the Bombay Sanskrit Series, nor in the books published at Calcutta or Benares. Each number consists of 48 pages, Royal 8vo, which are equally distributed among the three branches. As to the utility and importance of such a work and the manner in which it has been conducted, we beg to refer the public to the favourable opinions of some of the best Scholars of this presidency published from time to time on the fly-leaves of this Magazine. It is priced at Rs. 4 As. 6 per annum (advance rate) including postage. All communications to be addressed to 'The Manager, Kâvyetihâsa-Sangraha, House No. 256 Sadashiva Peth, Poona.

काव्येतिहाससंग्रह.

६ उपयुक्त पुस्तक दर महिन्यास निघत असते. यांत जुन्या बखरी व दुसरे इतिहासबंधी कागद पत्र, मार्जा सर्वसंग्रहांत प्रसिद्ध न झालेली जुनी मराठी काव्ये, व कलकत्ता, मुंबई वगैरे ठिकाणी प्रसिद्ध झाल्या खेरीज मेळणारे संस्कृत ग्रंथ, यांचा संग्रह होत असतो. प्रत्येक प्रकरणावर कठग स्याली टिपा, अवांतर माहिती, व निरनिगड्य प्रतीचे पाठ दिलेले असतात. या पुस्तकाची रायल तांब्याची ४८ पृष्ठे असून १६।१६ रु० प्रत्येक विषयाकडे दिलेली असतात. हे जाणें ग्रंथांचा उद्धार करण्याचे काम किती उपयोगाचें व महत्वाचें आहे व तें कोणत्या रीतीने चालविले जात आहे अशाबद्दल पुष्कळ विद्वान मंडळीचे अभिप्राय वेळोवेळी प्रसिद्ध झाले आहेत.

हे पुस्तक घेण्यास सर्वांस सुलभ पडवें म्हणून याची नमत येणें प्रमाणें ठेविली आहे.

एक किंमत रु० ६

वर्षास आगाऊ..... ४ रुपये ६६

मागाहून..... ५ रुपये ७

आगाऊची मुदत पुस्तक घेऊं लागल्यापासून दोन महिन्यांचे आंत समजावी.

या पुस्तकामंडवें हस्पक प्रकारच्या पत्रव्यवहार ठेवणें तो काव्येतिहास-संग्रहाचे व्यवस्थापक, घर नंबर २५६, सदाशिव पेठ, पणें या पत्त्यावर ठेवावा.